

KESİŞİMSELLİK YAKLAŞIMINDAN HAREKETLE KENTSEL MEKÂNA İLİŞKİN BASKI DİNAMİKLERİNİ DÜŞÜNMEK: TÜRKİYE'DE KADINLARIN KENT DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

CONSIDERING THE DYNAMICS OF PRESSURE REGARDING THE URBAN SPACE FROM THE INTERSECTIONALITY APPROACH: A RESEARCH ON WOMEN'S URBAN EXPERIENCES IN TURKEY

Funda KEMAHLI GARİPOĞLU, Duygu YILDIZ KARAKOÇ, Ayşem SEZER ŞANLI

1. Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fundakemahli@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8768-776X>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, dyildiz@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9396-5917>
3. Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, asezer@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9954-4811>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
14.12.2022 12.14.2022

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
27.05.2023 05.27.2023

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218938>

Öz

Feminist siyaset kendi içinde sürekli bir devinim halinde olup, farklı dönemlerde önemli argüman değişikliklerine gitmiştir. Birinci dalga feminizm hak ve eşitlik taleplerini ön plana çıkarırken, ikinci dalga feminizm uzun yıllar süren özel/kamusal alan ayrımına son verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Üçüncü dalga feminizm ise kadınların tek bir şekilde tahakküm altına alınmadığını, farklı tahakküm biçimlerine maruz kaldığını ileri sürerek bu söylemini kesişimsellik kavramı ekseninde tartışmıştır. Çalışmada, ikinci dalga feminizmin özel-kamusal alan dikotomisine karşın ortaya koyduğu özel olan politiktir diskurunun kentsel kamusal alanlar üzerinde bulduğu karşılık, üçüncü dalga feminizmin ortaya koyduğu kesişimsellik kavramı bağlamında değerlendirilerek ele alınmıştır. Kadınların kentsel kamusal alana deneyimlerine yönelik hala birçok engelin bulunduğu, bununla birlikte farklı tahakküm ve ayrımcılıkların kesişimindeki kadınların bu engeller ve sınırlamalara daha fazla maruz kaldığı çalışmanın temel savını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada kesişimsellik ve özel/kamusal alan dikotomisine yönelik yürütülen teorik tartışmaların ardından, Türkiye'de sınıfsal aidiyet, etnisite, inanç gibi nedenlerle tahakkümleri ve dışlanmışlıkları birçok alanda kesişen kadınların kentsel kamusal alana dâhil edilememe biçimleri somut örnekler üzerinden tartışılarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Feminizm, Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Siyaset, Kesişimsellik, Kamusal Alan.*

Abstract

Feminist politics is in a constant state of motion within itself and has undergone significant argument changes in different periods. While the first wave feminism brought the demands for rights and equality to the fore, the second wave feminism expressed the need to put an end to the long-standing distinction between private and public spheres. Third-wave feminism, on the other hand, argued that women were not dominated in one way, but were exposed to different forms of domination, and discussed this discourse on the axis of the concept of intersectionality. In this study, the response of the second wave feminism to the public-private dichotomy of the private is political discourse on urban public spaces is discussed in the context of the intersectionality concept introduced by third wave feminism. The main argument of the study is that there are still many obstacles to the experience of women in the urban public sphere, however, women at the intersection of different domination and discrimination are more exposed to these obstacles and limitations. In this context, after the theoretical discussions on intersectionality and the dichotomy of private/public space in this study, the ways in which women, whose domination and exclusion intersect in many areas due to reasons such as class belonging, ethnicity, and belief, cannot be included in the urban public space are presented by discussing concrete examples.

Keywords: *Feminism, Gender, Urban Politics, Intersectionality, Public Space.*

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Feminist ideology, which aims to eliminate gender inequality, has experienced three different waves, and even the fourth wave has been claimed. Feminism has expanded and strengthened with first-wave feminism, which aims to have equal rights with men, second-wave feminism, which aims to eliminate the distinction between private and public sphere by politicizing the private sphere, and third-wave feminism, which is based on the emphasis on difference and diversity. Although it emerged in second-wave feminism, the distinction between private and public spaces, which is frequently discussed in third-wave feminism, still results in women's inability to access and experience public spaces. Women spend their daily lives mostly at home, in private areas, and what is experienced in this area remains outside the law and politics. The public space, on the other hand, was arranged in a masculine manner and its use was reserved for men. However, feminists' demands for the right to the city, which includes changing and transforming the city, and strong struggles for the politicization of the private sphere and the elimination of the private/public distinction have contributed to women's presence in the public sphere. While socio-economic changes with the feminist struggle facilitated women's access to the public sphere, women's participation in the production process led to the oppression and exploitation of women both in the private and public spheres, and women intersected with different axes of domination. Intersectionality axes are not only based on class, but also on many factors such as race, ethnicity, religious identity, sexual orientation, and immigration. Therefore, in the context of the concept of intersectionality, the existence of women in urban space points to an important phenomenon that needs to be emphasized.

Research Questions

One of the questions to be answered within the scope of the study is what the concept of intersectionality is and the background at the starting point of this concept. Other questions that are tried to be answered on the basis of this concept are about the way women are included in urban public spaces. What axes of domination are there in front of women's use of urban public spaces, apart from the patriarchal structure and gender norms? What consequences do multiple axes reveal for women's use of urban public spaces? Which intersection axes exist in Turkey and in what ways do women who are included in these axes experience the urban public space?

Literature Review

In the study, the literature has been benefited significantly, and the domestic and foreign literature on the subject has been meticulously examined. The study is based on the concept of intersectionality derived from the third wave of feminist theory, and Kimberle Crenshaw's 1989 article "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" is taken as the main source. Sources of other authors contributing to intersectionality (Hill Collins, 2000; 2019; Hooks, 1990; 2016) were accessed and

utilized. Contributions to the urban public space, which is another pillar of the study, were made with the readings of Lefebvre (2007, 2019). In the relevant section, works that have made significant contributions to this field (Alkan; 2000, 2005, 2012; Acar Savran, 2002; Bora, 2004, 2009, 2017; Özkazanç, 2013, 2018; Kern, 2020) were used. Starting from different intersection axes, the difficulties and limitations experienced by women in using urban space in Turkey are based on previous studies were used in the study (Arpacı, 2020; Aksu Kocatürk and Şengül, 2020; Demirtaş, 2021; Uçan Çubukçu, 2011; Karakurt and Gülen, 2022; Başkan, 2022; Kemahlı Garipoğlu and Sezer Şanlı, 2019).

Methodology

The study, which is based on two different contexts, starts with a conceptual and theoretical discussion and a rich literature review has been carried out. This study, which examines the literature on the existence of women in the public sphere in Turkey and re-reads these works in the context of the concept of intersectionality, is a qualitative research type. The study deals with the experiences of women in Turkey in intersection clusters such as Roma women, immigrant women, women with headscarves, peasant women, working women, who experience the oppression of femininity as a double; discusses the theoretical position of the intersectionality approach on these examples. Since the themes of religion, class and ethnicity come to the fore in the studies on the dynamics of oppression against women, the examples are discussed in the context of these intersectional axes. The sample of the study consists of field studies on the urban experiences of women on the axis of intersection, but since the scope of the study does not allow to address all field studies in this field, specific and current studies are focused on.

Results and Conclusions

The intersections of female identity with axes such as ethnicity, belief, and class make women's urban space experiences quite different, and the inherent characteristics of each situation aggravate the practices of exclusion or suppression. In this respect, women's urban experiences in Turkey do not include a holistic experience, and each intersection focus on different intersection axes of female identity leads to a situation that changes the quality of oppression. Therefore, the intersectionality approach is of central importance in making sense of women's urban space experiences.

1. GİRİŞ

Feminizm, teorik olarak kadın erkek arasındaki eşitlik mücadelesine odaklanan, bu bakımdan kadınların eril sistem içerisinde yaşadıkları mağduriyet ve ayrımcılıkları merkeze alan bir ideolojidir. Feminizmin tarihsel gelişimi incelendiğinde, Batı’da geçirdiği düşünülen üç ana dalga içerisinde, ikinci dalga feminizmin Simone de Beauvoir (1993) tarafından geliştirilen “*özel olan politiktir*” diskuru tarihsel bir koptuşa işaret etmekte, kadınların Antik Yunan’dan günümüze kadar aktarılan özel alan-kamusal alan dikotomisi içerisindeki ikincil pozisyonlarını nitelemektedir. Bu durumun doğallaştırılmasını eleştiren feminist kuram, kadının toplumun ataerkil yapılanması içerisinde erkeğin gerisinde bırakıldığını, yaşantısının özel/mahrem alana indirgendığını saptamaktadır. Kadınları, tarih sahnesinin ve kendi yaşamının öznesi olmaktan alıkoyan cinsiyetçi yaklaşım içerisinde kadınların kamusal mekânlardan dışlanması ya da çok sınırlı bir çerçeve içerisinde dâhil olabilmeleri ayrımcılığın boyutlanmasına neden olmuştur.

Feminizmin üçüncü dalgası, kadınların cinsiyet kimliğine eklemlenen *farklılıklarını* odağına alarak özgün kadın aidiyetleri üzerinden farklılığın yarattığı ayrımcı dinamikleri deşifre etmeyi amaçlamıştır. Feminizmin tarihsel seyri içerisinde, üçüncü dalga feminizmine en büyük teorik katkıyı yaptığı iddia edilen yaklaşımlardan biri siyahi feminist ve aktivist Kimberle Crenshaw tarafından geliştirilen *kesişimsellik* yaklaşımı olmuştur. Aynı zamanda bir hukukçu olan Crenshaw, iş yaşamında haksızlığa ve baskılanmaya maruz kalan siyah işçi kadınları savunduğu hukuk davalarında bu yaklaşım üzerine ilk düşüncelerini formüle etmiştir. Buna göre, Amerika’da siyahi kadınlar ırk ayrımcılığı ile cinsiyet ayrımcılığını iç içe yaşamaktadır. Biri diğerine indirgenemeyecek kadar önemli iki ayrımcılık eksenine odaklanan Crenshaw, *kesişimselliği* bu noktada açıklayıcı bulmaktadır. Crenshaw, *kesişimsellik* yaklaşımı ile ayrımcılığın çoklu biçimlerinin *kesişim* noktalarını göstermekte; kadınların genel olarak baskıya uğradıklarını kabul etmekle birlikte bazı kadınların kadın kimliğine eklemlenen öteki kimliklerinden ötürü çifte bir baskılanma yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Crenshaw, 1989; Carastathis, 2014). Farklılıklar zemininde üst üste çakışan eksenlerin yarattığı *kesişimsellik* içerisinde kadınların yaşadıkları mağduriyetlerin boyutlarına odaklanan bu yaklaşım, 1990’lar sonrasında feminist kuram içerisinde önemli bir dayanak noktasını oluşturmuştur. Bu kavram, kadın kimliklerine özgü farklılıkları temel alan üçüncü dalganın *farklılık feminizmleri* anlayışı içerisinde ayrımcılığın boyutlarını yeniden tartışmaya açarak kuramsal bir zenginlik sağlamakla birlikte, kadınların verdikleri hukuk mücadeleleri, angaje oldukları toplumsal hareketler gibi pratik sahaya ilişkin de açıklayıcı olma iddiası taşımaktadır.

Gerek Batı’da gerekse Türkiye özelinde Crenshaw’ın *kesişimsellik* yaklaşımını temel alan çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, özel alan-kamusal alan dikotomisi ve *kesişimsellik* yaklaşımının yer aldığı teorik çerçeveden hareketle kadınların kentsel kamusal alanlarda *kesişimselliğin* farklı eksenlerinde maruz kaldıkları baskı mekanizmaları üzerine odaklanılmaktadır. Çalışma, üç ana

bölümde yapılandırılmakta; ilk iki bölümde kuramsal çerçeve ortaya konulmaktadır. Türkiye örneğinden yola çıkan üçüncü bölümde ise Türkiye’de kadın kimliği özelinde kesişimselliğin hangi eksenlerde ayrımcılıkları boyutlandığı sorunsalından hareket edilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de Roman kadınlar, göçmen kadınlar, başörtülü kadınlar, köylü kadınlar, işçi kadınlar gibi kadınlığın baskısını çifte deneyimleyen kesişim kümelerinde yer alan kadınların deneyimleri ele alınmakta; kesişimsellik yaklaşımının bu örnekler üzerindeki kuramsal konumu tartışılmaktadır. Kadına yönelik baskı dinamikleriyle ilgili yapılan çalışmalarda din, sınıf ve etnisite temaları literatürde ön plana çıktığı için örnekler bu kesişimsellik eksenleri bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın örneklemini kesişimsellik ekseninde yer alan kadınların kent deneyimleri üzerine yapılan saha çalışmaları oluşturmada ancak çalışmanın kapsamı bu alandaki tüm saha çalışmalarını ele almaya izin vermediği için belirli ve güncel çalışmalara odaklanılmıştır.

Bu itibarla, Türkçe literatürde kesişimsellik kavramı üzerinde çok sınırlı sayıda çalışma olduğu göz önüne alındığında, çalışmanın feminizm çalışmalarına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. KESİŞİMSELLİK: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

2.1. Üçüncü Dalga Feminizmine Doğru

Kadınlara cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılık yapılmasını ve cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesini, ortadan kaldırılmasını hedefleyen feminizm, ideolojik bir yaklaşım ve bir anlamda kadın hareketlerinin tarihi olarak, kadın kitle örgütlerinin mücadeleleri ve toplumsal hareketlerden beslenmiştir (Nagl Docekal, 2009; Arat, 2017). Kadın hareketlerinin içeriği, etkisi ve elde ettiği kazanımlar üzerinden dönemler halinde ele alınan feminizmin, 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadarki dönemde birinci dalgasını, 1960'lar ile ikinci dalgasını, 1980'lerin sonlarından itibaren üçüncü dalgasını ve 2010'lar ile birlikte dördüncü dalgasını yaşadığı kabul edilmektedir (Krolokke&Sorensen, 2006).

Feministlerin faaliyetlerini karakterize etmek için yaygın olarak kullanılan dalga metaforuna göre birinci dalga feminizm, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere’de 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki feminist hareketin erken dönemini ve başlangıcını ifade etmektedir. Kadınların eşitlik talebi ile siyasal seçimlerde oy hakkı, eğitim kurumlarına ve kamu hizmetlerine giriş hakkı, miras ve mülkiyet hakkı gibi yasal ve siyasal haklar bakımından erkeklerle eşit haklara sahip olmak için başlattıkları kadın hareketi, birinci dalga feminizmin temel karakterini oluşturmuştur (Cova, 2012; Krolokke&Sorensen, 2006; Coşar, 2012). ABD ve İngiltere gibi ülkelerde kadınlara seçme hakkının verilmesi gibi kazanımlar sonrası dünya savaşlarının etkisiyle de durağanlaşan kadın hareketi, 1960'lar ile tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Kadının özgürleşmesi ve toplumsal cinsiyet (gender) eşitsizliği gibi konulara odaklanan ikinci dalga feminizm patriyarkal toplumsal yapı, eril hegemonik güç ilişkileri ile kadının kamusal alandan dışlanarak özel alana itilmesi gibi konular üzerinden kadına yönelik ayrımcılığın ve baskının ortadan kaldırılması için mücadele etmiştir.

Simone de Beauvoir (1993), 1949 tarihli “*Le deuxième sexe*” (İkinci Cins) adlı kitabında ikinci dalga feminist harekete ilham veren “*kadın doğulmaz; kadın olunur*” sözü ile patriyarkal toplumsal-kültürel ve ideolojik yapının inşa ettiği toplumsal cinsiyet yargı kalıplarına dikkat çekmiştir. Kate Millett’in (1973) “*Sexual Politics*” (Cinsel Siyaset) adlı eseri de özel alana itilmiş kadının özgürleşerek kamusal alanda da görünür olması gerekliliğine odaklanmıştır. Bu çerçevede “*kişisel/özel olan politiktir*” söylemi ile ikinci dalga feminizm, ideolojik güç- iktidar ilişkilerine de vurgu yapan daha radikal bir çizgiye ulaşmıştır. Ayrıca kadınlara yönelik ayrımcılık ve baskı ile iktidar ilişkileri- politika arasında güçlü bir bağ olduğunu ortaya koymuştur. Carol Hanisch'in (2006) 1970'te yayımlanan “*The Personal Is Political*” (Kişisel Olan Politiktir) başlıklı makalesi de bu görüşe yönelik olarak cinsiyetler üzerinden kamusal/özel ayırımına dikkat çekmiştir. Ayrıca ikinci dalga feminizmin en önemli söylemlerinden biri de bütün kadınlar arasında kolektif bir dayanışma üzerine kurulu “*kız kardeşlik*” (sisterhood) düşüncesi olmuştur (Evans, 2015).

Zaman içinde feminist hareket içindeki farklılıklar ile birlikte kadınlar arasındaki farklılıkların belirginleşmesi, kız kardeşlik söyleminin ve tek bir kadın kategorisinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Berktaş'ın (2013) da belirttiği gibi hiyerarşik ve eşitsiz bir dünyada kadınların kendi aralarında bölünmüş oldukları gerçeği, kız kardeşlik söylemi ile amaçlanan dayanışma hedefini sorgulatmış, mücadele için sorunların görünür olmasının önemini ortaya koymuştur. Kadınlığın birçok hali ve sorunu olduğu gerçeğinden hareketle ırk, sınıf, etnisite gibi faktörler ile baskıyı ve ayrımcılığı farklı türlerde, farklı güç ilişkileri içinde ve farklı şiddetlerde deneyimleyen kadınların tek bir tip kadın kategorisinde toplanarak dayanışma olgusunun ön plana çıkarılması, ikinci dalga feminizmin en çok eleştirilen yönü olmuştur. Ancak bununla birlikte ikinci dalga feminizm, patriyarkal toplumsal yapıya, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ve kadının ezilmişliğinin politik yönüne vurgu yapan ortak bir mücadele ve örgütlenme oluşturması bakımından feminizm yaklaşımı içinde önemli bir yere sahip olmuştur (Berktaş, 2013). Ayrıca patriyarkal toplum yapısında, kadınların mücadelelerinde ortak deneyimlerini paylaşarak bilinç yükseltmeye ve farkındalık oluşturmaya çalışmaları da ikinci dalganın önemli kazanımları içinde görülmektedir (Snyder, 2008). Bununla birlikte bu dönemde feminist hareketin uluslararası kurumsal bir yapı tarafından desteklenmesi bağlamında, Birleşmiş Milletler'in eşit haklar, kalkınma ve barış amacına yönelik olarak 1975 yılında devletlerin katılımıyla Mexico City’de Birinci Dünya Kadın Konferansı'nı gerçekleştirmesi ve 1975-1985 yılları arasında “*Kadın On Yılı*” olarak ilan etmesi, feminist hareketin bu döneme kadar olan kazanımlarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Cova, 2012).

İkinci dalga feminizmin Anglo-Amerikan ve Batı Avrupa dünyasındaki beyaz kadınların deneyimlerine ve sorunlarına odaklandığı, öteki farklı kadınların sorunlarını ve taleplerini görmediğine yönelik eleştiriler üçüncü dalga feminist düşüncenin çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu eleştiriler ile birlikte farklı etnik ve kültürel kimlikler, kişiye özgü değerler ile koşullar, öznellik ve farklılık vurguları ön plana çıkmış, kadın sorunları ve deneyimleri cinsiyet faktörünün yanı sıra etnisite, kültür, ırk, sınıf, cinsellik, cinsel yönelim gibi farklılıklarla ilişkisel bir çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır.

Böylece farklı kadınlar, farklı kadınlık koşullarında inşa edilir söylemini içerecek şekilde eşitlik taleplerinden farklılık söylemlerine uzanan bir çizgide, feminizmin öznesi kendi içinde çoklu bir yapıya kavuşmuştur (Krolokke&Sorensen, 2006; Bora, 2010; Donovan, 2019; Coşar, 2012; Cova, 2012).

İkinci dalga feminizmin yetersizliklerinin eleştirisinden doğan ve alt sınıflar için bir söylem içeren farklılık odaklı üçüncü dalga, feminizme analitik olarak başka yaklaşımlar getirmiştir (Mann&Huffman, 2005). Bell Hooks'un 1981'de yayımlanan "*Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*" (Ben Kadın Değil miyim: Siyah Kadınlar ve Feminizm) adlı eseri, feminizmin farklılıklara sahip tüm kadınlar için geçerli olması gerektiğine dair eleştiri niteliğindedir. Feminizmin sadece Anglo-Amerikan ve Batı Avrupa'da belli bir sınıftaki ve ırktaki kadınlar için geçerli olamayacağını belirterek, feminizmin kapsayıcılığı tartışmalarına katılmıştır. Cinsiyetçiliğin siyah kadınlar üzerindeki etkisini analiz eden Hooks (1990), 17. yüzyıldan itibaren siyah kadınların hem beyaz erkekler hem siyah erkekler hem de beyaz kadınlar tarafından nasıl ezildiğini ve sömürüldüğünü anlatarak, ırk ve cinsiyet faktörlerinin birbirinden ayıramayacağını belirtmiştir. Üçüncü dalga feminizmine postkolonyal bir yaklaşım kazandıran bu eleştiriler, siyah feminizm söylemi ile kadınların ezilmişliğinin farklı tezahürlerini daha da görünür kılmıştır. Hooks (2016), "*kız kardeşlik güçlüdür*" sözünün feminist mücadelede bir dayanışma yaratabilmesi için öncelikle kadınların, diğer kadınların cinsiyet, sınıf ve ırk farklılıkları nedeniyle uğradıkları ayrımcılık ve baskı ile yüzleşmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Hooks'un (2016), "*ne kadar kadın varsa feminizmin de o kadar biçimi olabileceği*" sözleri feminizmin üçüncü dalgasının felsefesini yansıtmaya bakımdan önemlidir.

Bununla birlikte farklılık ve çeşitlilik vurgusu ile feminizmin kapsamının genişletilmesi üçüncü dalganın en önemli niteliği olarak görülmekte, farklılığın feminizmin en yaratıcı analitik aracı olduğu kabul edilmektedir (Scott, 1990). Üçüncü dalga feminizm içinde post-yapısalcı feministler çok merkezlilik ve çeşitlilik anlayışı ile bedenlerin cinsiyetlendirilmesi ve bedenlere atfedilen anlamlar üzerinden daha kapsamlı bir şekilde -Queer teori gibi- cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarını tartışmışlardır. Bu çerçevede Judith Butler (2008), cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin birbirinden farklı şeyler olmadığını, biyolojik ve kültürel yorumlar ile kategorilerin oluşturulduğunu söyleyerek, cinsiyet kategorilerine karşı çıkmış ve feminizmin kapsamını genişletmiştir. Aynı zamanda Butler feminizmin öznesinin sadece kadınlar olmadığını vurgulayarak, feminizm yaklaşımını toplumsal cinsiyet ilişkilerinin toplumsal dönüşümünü sağlayacak bir siyasi gelenek olarak kabul etmiştir (Özkazanç, 2013).

Böylece 1980'lerden itibaren feminist teori, postmodernizm ve postyapısalcı yaklaşım ile kadınlar arası farklılıklara ve farklı kadın sorunlarına ırk, cinsiyet ve sınıf analizlerini de dâhil etmeye başlamıştır (Berktaş, 2013). Özellikle postyapısalcı feminist teori çerçevesinde, özneliğe ve farklılığa yer vermeyen evrensel ve kapsayıcı nitelikteki üst anlatılar ret edilerek, kadınların yaşadıkları deneyimlerin gerçekliği üzerinden benzer kimlikler oluşturulması ve kolektif süreçlerden feminist

teorilere ulaşılması eleştirilmiştir. Öznellik, kimlik ve faillik bağlamında, toplumsal cinsiyet, etnisite ve ırk gibi faktörlerin birbirleriyle etkileşimlerinin göz ardı edilmesine karşı çıkmıştır (McLaughlin, 2003). Bu çerçevede üçüncü dalga feminist teori farklılıkları, analitik olarak birbirinden farklı yaklaşımlar ile ele almaya başlamıştır: kesişimsellik yaklaşımı; postmodernist ve postyapısalcı feminist yaklaşımlar; küresel feminizm olarak da adlandırılan feminist postkolonyal teori ve yeni nesil genç feministlerin gündemi gibi (Mann&Huffman, 2005). Üçüncü dalga feminizm içinde en çok tartışılan yaklaşım ise, çoklu kadın kimliklerine yönelik, çoklu tahakküm biçimlerinin inşasına odaklanan ve çoklu ayrımcılık biçimlerinin kesişim noktalarının analiz edildiği kesişimsellik yaklaşımı olmuştur (Carastathis, 2014). Buradan hareketle bir sonraki başlıkta kesişimsellik yaklaşımı üzerine yoğunlaşmaktadır.

2.2. Kesişimsellik Yaklaşımı Üzerine

Feminist teori içinde kesişimsellik (intersectionality) kavramını ilk olarak, ABD’li Kimberle Crenshaw 1989 tarihli *"Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics"* (Irk ve Cinsiyetin Kesişimini Sınırlamak: Ayrımcılık Karşıtı Doktrinin, Feminist Teorinin ve Irkçılık Karşıtı Politikanın Siyah Feminist Bir Eleştirisi) adlı makalesinde kullanmıştır. Crenshaw (1989), ABD’de siyah kadınların hukuk davalarına da yansıyan, çalışma yaşamında siyah kadınların uğradıkları ayrımcılıktan yola çıkarak deneyimlerinin görünmez oluşunun analizini yapmıştır. Ona göre, ırk ve cinsiyetin ayrı ve tahakkümün tek eksenli olarak ele alınması, siyah kadınların iki farklı tahakküm biçiminin kesişmesiyle uğradıkları ayrımcılığı ve siyah kadınların deneyimlerini görünmez kılmaktadır.

Crenshaw (1989) tek eksenli çerçevenin, ayrıcalıklı kadınların deneyimlerine odaklandığını, bunun ise feminist teori içinde ırk ve cinsiyet ayrımcılığının kavramsallaştırılmasını zorlaştırdığını belirterek, siyah kadınların ayrımcılığa çeşitli şekillerde maruz kalabileceklerini trafikteki kavşak örneği ile açıklamıştır. Bu örneğe göre ayrımcılık, gelen ve giden trafiğe sahip dört yönlü bir kavşaktaki trafik gibi tek yönde veya tüm yönlerden gerçekleşebilir. Kavşakta yani kesişimde bir trafik kazası meydana gelirse, bu kaza kavşaktaki herhangi bir yönden gelen bir taşıt nedeniyle ya da bazen kavşaktaki tüm yollardan gelen birçok taşıt nedeniyle olabilir. Başka bir deyişle farklı tahakküm, baskı ve ayrımcılık biçimleri tıpkı siyah kadınlara yönelik cinsiyet ve ırk ayrımcılığı gibi iç içe geçebilir ya da üst üste binebilir. Bu nedenle Crenshaw'a göre siyah kadınların uğradıkları ayrımcılığı analiz edebilmek için farklı tahakküm, baskı ve ayrımcılık biçimlerini ortaya koyan kesişimsel bir yaklaşım zorunludur.

Crenshaw'ın kavramsallaştırmasıyla toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, sınıf gibi kategorilerin birbirleriyle ilişkilerinin analizini gerçekleştirerek feminist yaklaşımda yeni bir bakış açısı ortaya koyan kesişimsellik, aslında yeni bir yaklaşım olmadığı yönündeki eleştirilere rağmen üçüncü dalga feminizm ile birlikte siyah kadınların ve Anglo Amerikan- Batı Avrupa ülkeleri dışındaki ötekileştirilmiş kadınların çoklu baskı ve tahakküm nedeniyle yaşadıkları ayrımcılık, şiddet gibi kadın sorunlarına

dikkat çekmiştir. Bundan ötürü kesişimsellik kavramı, farklılık odaklı feminist teori veya metodolojiye atıfta bulunmak için de kullanılmıştır (Sarigöl, 2020; Carastathis, 2014).

Siyah kadınlara yönelik eşitsizlik, baskı ve ayrımcılığı çözümlenebilmek için tek eksenli analizleri reddeden ve tahakküm ilişkilerini cinsiyetler içi ve cinsiyetler arası olarak ele alan Crenshaw (1991), yöntem olarak kesişimselliği üç boyutta ele almıştır; yapısal kesişimsellik, politik kesişimsellik, temsili/sembolik kesişimsellik. Buna göre, kurumların ve toplumsal yapıların işleyişinin, siyah kadınların çoklu yapısal durumlarını dikkate almaması nedeniyle, kadınların mağduriyetlerinin devam etmesine neden olan çoklu yapısal baskıyı, yapısal kesişimsellik olarak açıklamıştır. Politik kesişimsellik ise siyah kadınların sahip oldukları iki kimliğin birlikte dikkate alınmaması, politik çıkarlar nedeniyle bir kimliğin ön plana çıkarılmasıdır. Örneğin, siyah kadının cinsiyet ile ilgili sorunlarının ırk sorunları kapsamında ele alınması gibi. Kamusal söylemlerde ve medyada siyah kadınların deneyimlerinin beyaz kadınların deneyimlerinden farklı temsil edilmesi, siyah kadınlar ile ilgili sembollerde kalıplaşmış yargıların kullanılması yoluyla toplumsal- kültürel inşanın gerçekleştirilmesi ise temsili kesişimsellik olarak tanımlanmıştır. Bu kesişimsellik türleri çoklu baskı ve ayrımcılığa uğrayan kadınları ve hatta grupları marjinalleştirebilmektedir. Öte yandan üç boyutlu kesişimsellik çerçevesi, siyah kadınların deneyimlerine ilişkin çok boyutlu analiz olanağı sunmakta, feminizmin kimlik siyaseti ile ilişkisini de güçlendirmektedir (Haynes et al., 2020).

Bununla birlikte Crenshaw (1989) feminizmin kapsayıcılığını sorgulayarak, siyah kadınların yaşadıkları sorunların ve mücadelelerinin feminizm ya da ırkçılık karşıtlığı tarafından içerilmediğine yönelik eleştirilerde de bulunmuştur. Bu bağlamda kesişimsel yaklaşım ile birlikte siyah kadınların özgül deneyimlerini ve sorunlarını anlayabilmek için çok boyutlu bir yaklaşım ile hem toplumsal cinsiyet hem de ırk boyutunun birlikte ele alınması zorunluluğu kabul edilmeye başlanmış ve feminizm yaklaşımı açılıma uğramıştır. Böylece kesişimsellik, sadece kesişimsel alanda yer alan belirli kadınların uğradığı çoklu ezilme deneyimlerine değil, tüm kimliklerin çok boyutlu, iç içe geçmiş, karmaşık yapıdaki deneyimlerine odaklanan bir yaklaşım olarak yorumlanmaya başlanmıştır (Özkazanç, 2018). Buradan hareketle Nash'a göre (2008), ırk, toplumsal cinsiyet, sınıf gibi öznelliklerin birbirini karşılıklı olarak pekiştiren doğrultular olması fikrine dayanan kesişimsellik, feminist hiyerarşi, hegemonya ve dışlayıcılıkla mücadelede birincil teorik araç konumuna gelmiştir.

Kesişimsellik yaklaşımı ve siyah feminizm kavramı çerçevesinde, siyahlar arasındaki farklılıkları ve üçüncü dünya kadınlarının sorunlarını da ayrı bir şekilde ele alarak, kesişimsellik eksenini genişleten teorisyenlerden biri de Patricia Hill Collins olmuştur (Sarigöl, 2020). Hill Collins evrensel nitelikteki baskıların, farklı yerel gerçeklikler ve öznellikler içinde nasıl işlediğini kesişimsellik yaklaşımından faydalanarak göstermeye çalışmıştır (Dalaman, 2022). Bu çerçevede bir paradigma olarak kesişimselliğin bir metafor ve bir heuristic/sezgisel yöntem olarak kullanımlarını analiz eden ve kesişimselliğe “*eleştirel bir sosyal teori*” olarak yaklaşan Hill Collins (2019), kesişimsellikleri ve aynı

zamanda toplumsal eşitsizlikleri çözümleyebilmek için ilişkisellik, güç, toplumsal eşitsizlik, toplumsal bağlam, karmaşıklık ve toplumsal adalet unsurlarının birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda siyah feminizmin temsilcilerinden olan Hill Collins, bir tahakküm matrisinde bağlantılı kimlikler, bakış açıları ve sosyal konumların bulunduğu sosyal bir inşanın söz konusu olduğunu, kapsayıcı tahakküm matrisinin, her biri farklı özelliklere sahip birden fazla grubu barındırdığını belirtmiştir. Postmodernizm ve postyapısalcılık ile sıkı bir ilişki içindeki bu yeni feminist epistemoloji ile Hill Collins, tahakküm matrislerindeki farklı insan deneyimlerinin analiz yolu olarak kesişimselliği önermiştir (Hill Collins, 2019; Mann&Huffman, 2005). Çünkü ırk, cinsiyet ya da sınıfa ilişkin tahakkümler tek bir eksen ile değil; eşzamanlı, karşılıklı, iç içe geçmiş ve etkileşim halindeki birçok eksen tarafından gerçekleşmektedir. Çok eksenli bu tahakküm biçimlerini anlamamanın analitik aracı ve eleştirel sosyal bir teori olarak kesişimsellik, farklı yerlerden ve zamanlardan bakış açıları sunan önemli bir yaklaşım olma özelliğine sahiptir (Hill Collins, 2019). Böylece kesişimsellik yaklaşımı içinde tahakküm matrisi dikkate alınarak, siyah kadınların sorunlarının ve ötekileştirilmesinin, siyahlar arasındaki farklılıklar nedeniyle de gerçekleşebileceğini ortaya koyan Hill Collins (2000), siyahi politikaların cinsiyetçi analizlerinin, siyahi ekonomi politik alanında da önemli olduğunu belirtmiştir. Cinsiyet, cinsellik, ırk, sınıf tahakküm matrislerinde siyah kadın yoksulluğu, eşitsiz ücret politikaları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği içinde ücretsiz aile emeği, toplumsal sınıf hiyerarşilerinin yeniden üretilmesi gibi konuların kesişimsellik yaklaşımı ile tahakküm matrisi çerçevesinde ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, öznelerin hem kimlik hem de baskı deneyimlerini analiz etmek için çok disiplinli bir yaklaşım olarak kabul edilen kesişimsellik, marjinalize edilmiş öznelerin yaşanmış deneyimlerinin çok boyutluluğunun altını çizirken, diğer yandan kimliği kavramsallaştırmanın bir aracı olarak ön plana çıkmaktadır (Nash, 2008).

Böylece Crenshaw'ın kavramsallaştırmasıyla feminist düşüncede yeni bir analitik araç olarak kabul edilen kesişimsellik, Hill Collins, Bell Hooks gibi siyah feminist düşünürler ve aktivistler tarafından daha geniş bir çerçeveye oturtulmuştur. Böylelikle tahakküm ilişkileri sadece siyah- beyaz ekseninde değil, siyahlar arası ve hatta farklılıklar arası çok boyutlu matrisler ile ele alınmaya başlanmıştır. Sonuç olarak kesişimsel yaklaşımla, Beauvoir'ın evrensel eril hegemonik baskı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği altındaki kadın ezilmişliği, cinsiyet faktörünün yanı sıra ırk, sınıf gibi alanlara da genişletilmiş, ayrıca kadınlar arasındaki çeşitliliğe de dikkat çekilerek ırk, sınıf ve cinsiyet deneyiminin sayısız faktörce şekillendirildiği kabul edilmiştir (Chanter, 2006).

Kesişimsellik yaklaşımının teorik ve tarihsel çerçevesine bir bütün olarak bakıldığında, farklı sosyal konumların (ırk, etnik köken, yerlilik, cinsiyet, sınıf, cinsellik, coğrafya, yaş, engellilik, yetenek, göç- göçmenlik, din vb.) etkileşimiyle şekillenen insan deneyimlerine odaklandığı görülmektedir. Bu çoklu ilişkiler ve etkileşimler, yasalar, politikalar, dini kurumlar, geleneksel normlar, medya gibi bağlantılı sistemler ve güç yapıları bağlamında gerçekleşmektedir. Bu tür süreçler ve kimlikleri inşa eden iktidar ilişkileri aracılığıyla, sömürgecilik, ırkçılık ve patriyarkallık gibi unsurlar tarafından

şekillendirilen, birbirine bağlı, iç içe geçmiş ayrıcalık ve baskı biçimleri oluşturulmaktadır. Kesişimsellik yaklaşımı bireyin yaşamının çok boyutlu ve karmaşık olduğu kabulü ile birbirine bağlı-çoklu baskı biçimlerini analiz etmektedir. Örneğin; bir birey, ayrıcalığı ve baskıyı aynı anda yaşayabilir. Kesişimsellik yaklaşımı, bunlar arasındaki güç ilişkilerinin nasıl şekillendiğini ve deneyimlendiğini çok boyutlu olarak ortaya koymayı hedeflemektedir (Hankivsky, 2014).

Bu bağlamda Hancock (2007), kesişimselliğin bir araştırma bütünü olarak düşünüldüğünde ve kesişimselliğin hangi yollarla ortaya çıktığına odaklanıldığında, kesişimsellik yaklaşımının geleneksel modellerle henüz yanıtlanamayan yeni soruları yanıtlayabileceğini ve politik değişim stratejileri üretebileceğini belirtir. Bu çerçevede üçüncü dalga feminizm içinde kesişimsellik yaklaşımının odaklandığı konular, kesişimselliği disiplinler ötesi bir konuma getirmiş, bu yaklaşım kullanılarak gerçekleştirilen analizler ise feminist teori içinde kesişimselliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Böylece kesişimsellik yaklaşımı ırk, cinsiyet, sınıf ve cinsellik arasındaki yakın ilişkiye vurgu yapan bir yaklaşımın ötesine geçerek, feminist teoride kimlik ve tahakküm süreçlerini keşfetmek için çok boyutlu analizleri mümkün kılmıştır (Nash, 2011). Çalışmanın birinci bölümünde feminizmin üçüncü dalgası içerisinde temellenen kesişimsellik yaklaşımı detaylandırılmıştır. Buradan hareketle bir sonraki başlıkta, kesişimselliğin farklı ekseninde ayrımcılığa uğrayan kadınların kentsel mekâna ilişkin deneyimleri (zorluk, ayrımcılık ve sınırlılıklar) kente dair yazından hareketle değerlendirilmiştir.

3. KADINLARIN KENT MEKÂNINDA VAR OLMA ÇABALARINA KARŞI BİR ENGEL: ÖZEL-KAMUSAL ALAN DİKOTOMİSİ

Mekân salt fiziksel bir oluşumdan ziyade ideolojik, siyasi, ekonomik ve toplumsal pratiklerle üretilen bir kavramdır. Toplumsal bir ürün olarak addedilen ve toplumsal ilişkilerin mekânı olan kentler ideolojilerle kuşatılmakta, kent mekânı da bu oluşumlar ve değişimler ekseninde toplumsal pratikleri yeniden üretmektedir. Mekânın ideolojik bir bağlamının olması cinsiyetçi ideoloji ve patriarkal yapının değerlerinin mekâna yansması ve mekânı biçimlendirmesiyle sonuçlanmıştır (Lefebvre, 2019). Toplumsal ilişkilerin ve yaşam deneyimlerinin gerçekleştiği alan olarak *mekân* eşitsizlikler ve ikilikleri bir arada barındıran ve bunları yeniden üreten bir yapıyla süregitmektedir. Bu eşitsizlik ve ikiliğin mekâna yansmasını toplumsal cinsiyet bağlamında da okumak mümkündür. Feminist kuramların üzerinde durduğu ve eleştirdiği bu ikili yapı, Antik Yunan'dan beri doğa-toplum, doğa-kültür, akıl-beden, iyi-kötü gibi bölünmeleri ortaya çıkarmış ve bu ikili yapılar modernite ile birlikte daha da artmıştır. Bu bölünmelerde iyi, güçlü ya da akıllı olan her şey erkeğe ait olarak görülürken; kötü, duygusal ya da güçsüz olduğu düşünülen şeyler hep kadına atfedilmiş ve kadının erkeğin arkasından gelen olma durumu yani ikincilliği sürekli biçimde yeniden üretilmiş ve pekiştirilmiştir (Nazlı, 2006).

Eril yapılanmanın modern çağında süregiden bu ikili yapıları özel-kamusal alan dikotomisinde de görmek mümkündür. Özel alan ve kamusal alan ayrımı feminist kuram ve politika tarafından toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üreten bir ayrım biçimi olarak sorgulanmaktadır. Feminist ideolojide

hanenin iç ve dış mekânlarına atıfta bulunmak için *özel* terimi kullanılırken, ev dışındaki tüm iç ve dış mekânlar *kamusal* olarak adlandırılmaktadır (Franck&Paxson, 1989). Diğer bir deyişle feministler *kamusal alan* terimiyle hane ya da aile alanının dışındaki her şeyi kastetmektedir (Fraser, 2004). Feminist ideoloji, erkeklerin kamusal alanla özdeşleşirken, kadınların özel alana hapsedildiğini ve kamusal alandan dışlandığını belirtmektedir. Özel-kamusal alan dikotomisinin tarih ve kültür aşırı bir kavram olduğunun altını çizmekle birlikte, Eski Yunan’dan beri bu ayrımın sürdürüldüğünü görmek mümkündür. *Oikos* sözcüğünde ifadesini bulan *özel alan* aynı zamanda kadınlar ve köleler tarafından üretim ve yeniden üretimin yapıldığı mahrumiyet, yoksun kılınma ve zorunluluğun alanıdır. *Oikos*’un karşısında yer alan *Polis*’te ise kamusal alan, kamusal etkinliği ve özgürlüğü görmek mümkündür. *Polis*’te görünürlük kazanan kamusal kişilikler ise erkeklerdir. Kamusal alanın hanedanlık içinde yaşanmasıyla birlikte Orta Çağ’da silikleşen bu ikilik, 16. yüzyıl sonrasında yeniden belirginleşmiş; ahlâk ve özel bir tarafa, kamusal alan diğer tarafa konularak iki alan arasındaki kutuplaşma daha da artırılmıştır (Acar Savran, 2002). Liberalizmle birlikte bu dönem düşünürleri kamusal-özel alan arasındaki ayrımı açık biçimde ortaya koymuştur. J. J. Rousseau, J. Locke, G. W. Friedrich Hegel gibi isimler kadına aşk ya da cömertlik gibi duyguların temsil edildiği ve üremenin gerçekleştiği özel alanı tahsis ederken, rasyonellikle özdeşleştirdikleri erkeğin kamusal alana sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Çaha, 2005). Kamusal alana dair fikirleri temel alınan Jürgen Habermas ise idealize ettiği burjuva kamusal alanında herkese açık olma ilkesine önem vermiştir. Kamusal alanın tam olarak sağlanmasının ve herkesin eşit biçimde kamusal alanlara erişmesinin ekonomik ve toplumsal eşitlikle bir arada olabileceğini dile getirmiştir. Ancak bu söylem ekonomik ve toplumsal olarak yeterli imkân olmayan, mülkiyet ve eğitimden geri konan kadınların kamusal alandan dışlanması anlamına gelebilir (Acar Savran, 2002).

Özel ve kamusal alan ayrımı kent mekânı üzerinde somut biçimde karşılığını bulmaktadır. Böyle bir ayrım toplumsal cinsiyet normlarının ekonomik, sosyal ve fiziksel nitelikteki kentsel yapılar ve kentsel süreçlerde yer aldığına işaret etmektedir (Alkan, 2000). Kadınların özel alana yani sadece eve ait olduğu fikri, erkin ve erk ilişkilerinin geçtiği kamusal alan ise erkeklere ait olduğu algısı Antik Yunan kentlerinden modern kentlere değin her dönemde kentin biçimlenmesini etkilemiştir. Kent mimarisi de eril ve dişil kodlamalardan kurtulamamış; bazen beden ve cinsiyete dair özellikler doğrudan mimariye yansıtılmış bazen de cinsiyet üzerinden çağrışımlar yapılmıştır. Örneğin; iç mekânların kıvrımlı hatlara sahip yapısı kadınlar ile benzeştirilirken; yüksek kuleler erkeklerle ilişkilendirilmiştir (Alkan Korkmaz ve Allmer, 2000). Kadın bedeninin fiziksel özellikleri mimariye yansımış olsa da kentin mimarisini gerçekleştirme ya da kentin planlamasında kadının herhangi bir rolü bulunmamıştır. Kadının mekânı olarak görülen özel alan, us-dışı bir yapı olarak algılandığı için kentsel politika, kent planlaması ya da kent kuramlarından dışlanmış; özel alana kentsel tarih içinde ya hiç yer verilmemiş; yer verilse dahi toplumsal cinsiyet körü bir yaklaşım söz konusu olmuştur (Alkan, 2000). Ev içi ile toplumsal yaşamları sınırlandırılan kadınlar ve kamusal alanda hüküm süren erkekler arasındaki ayrım, mekânın tasarımı,

kullanımı, mekâna yapılan müdahaleler, mekânsal ayrışmalarda yani doğrudan kentler üzerinde görülebilmektedir (Oğuz ve Atatimur, 2008). Diğer bir deyişle, kadınlık ve erkeklik temelinde planlanan her şey, kent mekânının üretimi ve biçimlenmesine de sızmış olup toplumsal cinsiyet eşitsizliği her alana meşru bir biçimde yayılmıştır (Yüceşahin ve Yazgan Hepgül, 2017). Örneğin; Osmanlı kentlerinde cinsiyete dayalı mekânsal ayrışmayı açık biçimde görmek mümkündür. Mahrem alan kabul edilen evde yaşaması istenen kadının yabancı erkeklerden ayrılmasının izleri evin mimarisinde bulunabilir. Evin içinde bulunan haremlik-selamlık bölümler ya da evi çevreleyen yüksek duvarlar buna örnek olarak verilebilir. Kadının belli mekânlarda erkeklerden ayrı tutulması bazı mekânlara kendi başlarına ya da geç vakitlerde girmesinin yasaklanmasını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca Osmanlı'da kadınların kamusal alana yönelik deneyimleri hep bir denetim eşliğinde ve çok sınırlı olmuştur. Kentin neresinde bulunacakları, hangi kıyafetleri giyecekleri, nasıl davranacakları önceden belirlenmiştir. Kadınlara yönelik bu sınırlamalar yaş, soy, zenginlik gibi özellikler açısından farklılıklar gösterse de özünde tüm kadınlar bunlardan olumsuz biçimde etkilenmiş, hatta üst sınıfa mensup kadınlara bazı durumlarda daha ağır denetimler söz konusu olmuştur (Çakır, 2009).

Batı'da da kadınların kentsel kamusal mekâna kabulleri çok kolay olmamıştır. Kamusal alanda kadınlara tahsis edilen ilk alanlar alışveriş alanlarıdır ki bu alanların deneyimlenmesi öncelikle beyaz kadınlara ait olmuştur. Kadının evi ya da kendi öz bakımı için yaptığı alışverişler ve "kadınsılaştırılmış" tüketim alanları özel alana karşıtlık oluşturmadığı için herhangi bir sorun olarak görülmemiştir (Kern, 2020). Kadınların kamusal alan deneyimleri çoğunlukla evlerinin yakınlarındaki yerlerde ya da komşuluk birimleri sınırları içinde yer alan parklar ya da alışveriş alanları gibi mekânlarda gerçekleşmiştir (Koçak Turhanoglu, 2010). Ayrıca Batı'da uzunca bir süre kente dair plan ve politikalar erkeğin kamusal alana çıkışı, kadının özel alanda kalışı üzerine üretilmiştir. Örneğin; 19. yüzyılda yaşanan banliyöleşme hareketlerinde kent planları, kamusal alana çıkarak istihdam edilecek bir erkek ve özel alanda kalarak evin işlerini gerçekleştirecek bir kadın imajı üzerinden yapılmıştır (Alkan, 2000). Nitekim sanayileşen Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kentlerde oturma alanları ile sanayi, ticaret ve yönetim alanları arasındaki keskin ayrımda bu iddia doğrulanabilir (Jarvis et al.'dan akt., Yüceşahin ve Yazgan Hepgül, 2017). Özel/kamusal ayrımı kentin biçimlenmesini etkilerken diğer yandan kentsel çevrenin biçimi de kadınlar üzerinde önemli zorluklar oluşturmuştur. Sonuç olarak, hem özel alan kentsel politika ve kent tarihinden dışlanmış, hem de kadınlar kamusal alandan dışlanmış ya da kamusal alanda varlıklarını devam ettirebilmeleri için gereken kolaylıklar sağlanmamıştır. Kadınların bu şekilde tarihin ve politikanın dışına itilmesi feminist yazarlar tarafından temel sorun olarak ele alınmıştır. Beauvoir tarafından dile getirilen "*kadınlar ikincildir, çünkü ev işleriyle sınırlandırılmışlardır*" ifadesinde yer bulan kadınların özel alana kapatıldığı, sadece doğuran ve büyüten varlıklar olarak görüldüğü algısına karşılık feminist siyaset öncelikli olarak bu soruna meydan okumuş ve bu durum özel/kamusal ayrımının silikleşmesine ivme kazandırmıştır (Bora, 2009).

Çalışmanın birinci bölümünde ifade edildiği üzere, hukukun ya da politikanın dışında kalan özel alanın ve bu alandaki sorunların politik alana dâhil edilmesi çabaları ikinci dalganın temel odağını oluşturmaktadır. Çünkü özel alanın politika dışında bir yerde tutulması, “*eril devletçe kabul edilen ataerkil değerlerini korumanın bir yolu*” (Günindi Ersöz, 2015) olarak görülmektedir. Dolayısıyla feministler *kişisel ve özel alanların*, “*kamuyu ilgilendiren meseleler*” ve “*söylemsel meşruiyete ihtiyaç duyan iktidar alanları*” olarak yeniden tanımlanması yönünde çağrıda bulunmuşlardır (Miseres, 2015). Şayet özel alandaki sorunlar politikanın kapsamına dâhil edilirse yani politikleştirilirse ev içinde ataerkil tahakkümle gelen ezme ve sömürme ilişkileri daha net tanımlanabilir ve çözümlenebilir olacaktır. Ayrıca özel alanın politik olması, politik olduğu söylenen kamusal alanla arasındaki ayrımın da ortadan kalkmasına yardımcı olacak, böyle bir ikiliğin olmadığı durumda kadınların kamusal alandan dışlanmasının önüne geçilebilecektir.

Bir yandan feminist söylem özel alanı politikleştirmek için mücadele verirken diğer yandan yaşanan bazı gelişmeler de bu dönüşümü başlatmıştır. Örneğin; 1950’lerde yaşanan başta demografik sorunlar olmak üzere sosyo-ekonomik değişiklikler devletin özel alana müdahale etmesini gerekli kılmış, özel alana dair ilişkiler kamu politikaları alanına dâhil edilmiştir (Mckenzie, 2002). Sosyo-ekonomik yapıdaki değişimler kadının kamusal alana girmesini ve bu alanda ücretli olarak istihdam edilmesini sağlamış, kapitalist sistem kendi iş gücünü genişleterek kadınları üretim sürecine dâhil etmiştir. Üretim sürecinde yer almaya başlayan kadınlar hem sistemin sömürsüyle karşılaşmışlar hem de erkeklere göre dezavantajlı konumları onları daha zorlu koşullara maruz bırakmıştır. Dolayısıyla kadınlar kendilerini hem kapitalizm hem de ataerkillikle ilgili çakışan zorluklar karşısında bulmuşlardır. Bu bağlamda kapitalizm ve ataerkillik arasında yakın bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu ilişkiyi Engels’in (2003), “*Aile içinde erkek burjuvazidir; kadın proletarya rolünü oynar*” sözü en iyi şekilde betimlemektedir. Yine bu dönemde kapitalizme yönelik eleştiri, feminist siyasette de karşılık bulmuş ve Marksist feministler kültürel feminizmden bir kopuş gerçekleştirmişlerdir. Feminist akımın Marksist kanadı kadını doğayla, erkeği kültürle özdeşleştiren ikiliği ortadan kaldırmak için emek üzerinden yola çıkmıştır. Ancak emek kavramı sadece üretken emek kavramına indirgendiği içindir ki hayatın sürekliliğini sağlayan yeniden üretim kavramıyla birlikte bu üretimi gerçekleştiren kadın tekrar arka plana terk edilmiştir (Bora, 2009). Diğer bir deyişle, kadın farklı iki tahakküm ilişkisine maruz kalmıştır. Uzun bir süre ayrı kaldığı hane dışı üretime sokularak emeği kapitalist sistem tarafından sömürülmeyle birlikte ataerkilliğin hâkim yapısı kırılmadığı için birincil sorumluluğu olarak görülen ev işlerini yerine getirmeye devam etmiş ve ayrıca sağladığı bu emeği üretken emekten ayrıldığı için *görünmez* olmuştur. Yaşanılan bu durum, kadının toplumsal cinsiyet temelli ve sınıfsal aidiyeti nedeniyle yaşadığı tahakkümün keşiştiği alanlardan birisini göstermektedir.

İstihdam edilmeye başlayarak kamusal alana adım atan kadınlar hem iki yerde birden çalışmanın zorluğuyla karşılaşmakta hem de kamusal alandaki koşulları erkeklerle denk hale gelmemektedir. Hizmetler sektöründe yoğun biçimde istihdam edilen kadınların çoğu toplumsal cinsiyet rollerine uygun

alanlarda iş bulabilmiş, bu işler ise genellikle düşük statülü, düşük ücretli, düzensiz ve sosyal güvenlikten yoksun nitelikte olmuştur. Kadınlar ikili rollerini sürdürmeye devam ederken, ev içinde işlerini kolaylaştıracak *köprü hizmetlerinin* de mali açıdan sınırlandırılması nedeniyle çok daha fazla zorluklara katlanmaları gerekmiştir. Özellikle ulaşım ile ilgili ya da çocukların bakımıyla ilgili birçok zorluk kadınların kamusal alanda varlık göstermesine önemli engeller oluşturmaktadır (Mckanzie, 2002). Sermayenin dolayısıyla erkeklerin gereksinmelerine yönelik düzenlenen cinsiyet körü kent içi ulaşım, kadınların kamusal alandaki varlıklarını engelleyen ya da kısıtlayan ve toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten bir sürece sahiptir (Kalfa vd., 2009). Kadının kamusal alandaki varlığı ve kamusal alan deneyimi fiziksel, toplumsal, ekonomik ya da başka türlü engelleri aşarak mümkün olmakta, bazı iyileştirmeler söz konusu olsa bile kentsel ekonomi politikasından kar küremeye değin her konuda kadınlara dair bir bilgilendirme olmadan ya da kadınların katılımı istenmeden kente dair planlamalar yapılmaktadır. Yani kent, kadınların karşılaştıkları engelleri görmezden gelerek erkeklerin deneyimlerine göre yapılandırılmaktadır (Kern, 2020). Nitekim kent içi ulaşım planlaması eril zihniyete göre şekillenmekte, çalışma hayatında yer alan kadınlar ev işlerine yetişebilmek ve güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla hızlı ve kolay şekilde evlerine ulaşmaya çalışmakta; ulaşım yollarında tacize ya da şiddete uğrama gibi korkular kadınların mekânsal hareketliliğini kısıtlamaktadır (Alkan, 2005). Kadınlara hissettirilen bu korku ve güvensizlik hali son kertede cinsiyetlendirilmiş toplumsal rollerini güçlendirmektedir. Böylece güvenli olarak görülmeyen kamusal alanlara kadınların erişiminin sınırlandırılması son derece normal olarak görülmektedir. Kamusal alanlarda bu sınırlama tüm kadınlar için söz konusu iken, bazı kadınlar bu sınırlamalara daha fazla maruz kalmaktadır.

Kadınların kamusal alanda daha sık görülmeleri kadınlara kamusal alandan tam olarak yararlanabilme hakkı vermemiştir. Kadınlar yine sınırlı ve denetimli bir şekilde kamusal alana erişebilecek ve bu alanı deneyimleyebilecektir. Evden dışarı çıkma süreciyle kamusal alan deneyimleri başlayan kadınlar, kendi olağan *gündelik hayatlarını* kamusal alanda da sürdürmek istemekte ancak onların bu istekleri olağandışı bir kategoride değerlendirilmektedir. Çünkü kadın sokağa çıktığında kendisine ait olan sınırı ihlal etmiş olmaktadır (Tuncer, 2016). Kern (2020) gündelik hayat deneyimini toplumsal cinsiyet bakış açısıyla şöyle ifade eder: “*Kadın olarak gündelik kentsel deneyimlerim son derece toplumsal cinsiyet temelli. Toplumsal cinsiyet kimliğim şehirde nasıl hareket ettiğimi, günlük yaşamımı nasıl sürdürdüğümü ve benim için mevcut seçenekleri şekillendiriyor*”. Kadınlar gündelik hayat deneyimlerini kendilerine biçilen roller ve normlar ekseninde ve kendilerine uygun görülen mekânlarda gerçekleştirirler. Ancak gündelik hayat önemlidir ve kadınların bir yerde artık kuşatılmışlıktan sıyrılması gerekmektedir. Mekân toplumun gündelik hayat deneyimleriyle şekillenir ve yeniden üretilirken, aslında toplum da mekânın biçimlenmesini etkiler ve bazen gündelik hayat pratikleriyle mekânın örgütlenmesi birbiriyle çelişir ve çatışır. Bununla birlikte, Lefebvre mekânın yeniden üretilmesinde gündelik hayatı odak noktasına alır, ancak gündelik hayat kapitalist üretim biçimi ve bunun etkisinde kalan metalaşmayla kuşatılmıştır (Lefebvre, 2007).

Gündelik yaşamın bu metalaşma sürecine angaje edilmesi yabancılaşma ve ayrımlaşmayı da yeniden üretmektedir. Kapitalist ilişkilere benzer şekilde ataerkillik de gündelik hayatı çevreleyen temel kuşatanlara sahiptir. Gündelik hayat pratikleri ile üretilen ve yeniden üretilen toplumsal cinsiyet kimliği ve bu kimliklere özgü roller *kapitalist ataerkil ilişkilerin* dayandığı iktidar yapıları üzerinden yürütülür (Aksu Kocatürk ve Şengül, 2020). Bu ilişkiler ağında gündelik yaşamın öznesi olmayı başaramamış kadınların nesne olmaktan kurtulamaması ataerkil ve kapitalist baskıların etkisiyle kesintisiz olarak sürmektedir. Lefebvre’nin ‘*gündelik hayatın gizil yanını oluşturuyor*’ dediği kadınlar aynı zamanda toplumsal hayatın ‘*gizli öznesi*’ni de oluşturmaktadır (Lefebvre, 2007). Cinsiyetlendirilmiş kentlerde kendi gündelik yaşam pratiklerine devam etmek isteyen kadınlar mekânın bu eril ve hegemonik ayrıştırıcı yapısını kırmak isteyip bu yapının değişmesi için mücadele gösterirler. Kadınlar gündelik hayat pratiklerinde kendilerine biçilen rollere ve sınırlara karşı koymayı başarabilirlerse, etkin bir özne olarak kent mekânına da sahip olmayı başarabilecekler ve mekânın yeniden üretiminde söz sahibi olabilecekler, yani kent hakkını elde etmiş olacaklardır. Ancak kent hakkı kavramı özel-kamusal alan ayrımını sorunsallaştırmadığı ve özel alan olarak görülen evi kamusal alanın bir parçası olarak görmediği için özel olanın politikleşmesine katkı sağlamaz. Bu nedenle kent hakkının feminist siyaset tarafından eleştirildiğini belirtmek gerekir (Geniş ve Köse Akkirman, 2020).

Kadınların kent hakkına sahip olmaları, öncelikle kadınların kamusal alana çıkıp bu alana rahatça erişme ve deneyimleyebilme durumuna sahip olmalarından geçmektedir. Kadınlar sırf kadın oldukları için böyle bir hak talep etmek zorunda kalırken, bazı kadınların başka diğer haklar için de mücadele göstermesi gerekir. Kadınların kamusal alanı deneyimlemesine, bu alanda varlık göstermelerine ve kamusal alanda vakit geçirme sürelerine sınıf, gelir, statü, inanç gibi birçok unsur etki etmektedir (Cantek vd., 2014). Sınıf, etnisite ve cinsiyet gibi kavramları esasen birbiriyle ilişkili, belki birbirini besleyen ya da birbiriyle çelişkiler oluşturan kavramlar olarak görmek gerekir (Alkan, 2012). O halde farklı kadınlık hallerini deneyimleyen kadınların kamusal alanı deneyimlemesi de farklı olacaktır. Kern’in ifadesiyle (2020), ‘*kimi kadınların şehrin keşmekeşinden korunması gerekirken, diğerlerinin yeniden eğitilmesi ve belki de sürgün edilmesi gerekiyordu.*’ Kadınların kamusal alana çıkmalarında ırk, etnisite, din ya da cinsel yönelim gibi etmenler rol oynadığında kadınlar hem kadın oldukları için hem de farklı yönden gelen tahakküm biçimlerine maruz kaldıkları için katmerli biçimde kamusal alandan dışlanmaktadır. Kesişimsellik olarak kavramsallaştırılan bu çoklu tahakküm ve dışlanma durumu Bora’nın (2017) ifade ettiği kesişimsellik kavramı kullanılmadan toplumsal cinsiyet kavramının içinde de fark edilebilir çünkü bir kadının ya da emekçinin ezilme ya da sömürülme biçimi hep aynı değildir. Ayrıca bu tahakküm ve sömürü biçimleriyle karşılaşan yani tahakkümleri kesişen kimliklerin bir araya gelip dayanışma ortaya koyması da gerçekçilikten uzak düşmektedir. Ancak kesişimsellik kavramı iktidar sistemleri gibi farklı düzlemler ekseninde ele alınır ve politik bir içeriğe kavuşturulursa tahakküm çok daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda, özel-kamusal alan ayrımı nedeniyle sınırlı biçimde kadınların gündelik yaşamlarını gerçekleştirdikleri ama aynı zamanda farklı kadınlık

halleri nedeniyle bu sınırlılıkları da farklılaşan kadınların kentsel kamusal alanlarda maruz kaldıkları farklı tahakküm ve iktidar biçimlerine yönelik somut gerçekliklerin ortaya konulması ve bunun politik aktivizmde de karşılık bulması üzerinde durulması gereken bir alana işaret eder. Buradan hareketle, çalışmanın son bölümünde Türkiye’de kesişimselliğin farklı eksenlerine dönmek deneyimleri ile kentsel alandan dışlanan ve türlü zorluklarla karşılaşan kadınların içinde bulunduğu somut durumlar farklı örneklerden hareketle değerlendirilecektir.

4. KESİŞİMSELLİĞİN FARKLI EKSENLERİNDEN YOLA ÇIKARAK TÜRKİYE’DE KADINLARIN KENTSEL MEKÂNDAN VAROLUŞ BİÇİMLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

Her ne kadar Batı’da farklılık feminizmleri ve kadınlığın farklı kimlik aidiyetleri üzerinden değerlendirilmesi üçüncü dalga içerisinde değerlendirilse de bu tartışmaların Türkiye’ye yansımaları özel alan ve kamusal alan tartışmalarının da içinden türediği 1970’ler sonrası ikinci dalga feminizmi döneminde başlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminden 1980 darbesine uzanan süreçte, kadın hakları söyleminin temeli Cumhuriyet rejiminin kadın sorununu çözdüğü önermesi üzerinden temellenmiştir (İlkkaracan, 2003). Bu açıdan makbul kadınlık orta sınıf, beyaz, kentli ve Kemalist kadınlar profili üzerinden çizilmiştir. Bu uzun dönemde, *Cumhuriyet’in kurtarılmış kadınları* olarak üst sınıflara mensup eğitilmiş kadınlar alt sınıflardan gelen kadınları kurtarma misyonu yüklenmişlerdir. Bu açıdan, çalışma yaşamına katılan, kamusal alana rahatlıkla dâhil olan eğitilmiş kadınlar *kurtulmuş*, kent merkezinin çeperlerindeki gecekonducularda yaşamlarını sürdüren, eğitimsiz ve gelir getiren bir işi bulunmayan kadınlar da *kurban* olarak görülmüştür (Bora, 2004). Bu dönemde, kadınlığı ezen kesişimsellik eksenlerinden biri sınıfsal aidiyetler üzerinden şekillenmektedir. Ayrıca burada, kesişimselliğin kavramsal içeriğinde olduğu gibi, salt kadın-erkek ilişkileri arasında değil, kadın-kadın arasında yaşanan baskılanmayı da açıkladığı görülmektedir.

Dönemsel olarak ilerlemeden önce *kurtulmuş kadınlar* eksenini anlayabilmek için erken Cumhuriyet dönemine gidip Cumhuriyet rejimi ile kadınların ilişkiselliğini Kemalist ideoloji çerçevesinde değerlendirmek gerekiyor. Çünkü 90’ların farklılık feminizmini oluşturan en önemli ayaklarından biri olan başörtülü kadınların Kemalist kadınlarla karşılaşmasının kökenleri burada yatar. Cumhuriyet, Osmanlı’dan kesin bir kopuşun net sembollerinden biri olarak kadınların toplumsal konumlarını görmüştür. Erken dönemde, bir *devlet feminizmi* anlayışı içerisinde kadınlara verilen toplumsal ve siyasi haklarla yeni bir kamusal çerçeve ve siyasi düzen oluşturulmuştur (Tekeli, 1990). Muasır medeniyet olarak Batıyı temel alan Türk modernleşmesi, yeni rejimin gösterenleri olarak kadınları görmektedir. Medeniyetin gereği olarak toplumsal yaşama dâhil olan kadınlar, sınırlarını rejimin çizdiği bir çerçeve içerisinde hareket ederler. 1926 yılında Medeni Kanun’un kabulü, 1934’te yerel seçimlerde 1985’te ise genel seçimlerde kadınların oy hakkının tanınması Cumhuriyet’in kadınlara armağanı olarak görülür (Kadioğlu, 1994). Bu bakımdan, 1980’li yıllara kadar kadınların Cumhuriyet’e duyduğu minnet üzerinden gelişen bir kadın hareketi baskın olmuştur. 1980 sonrası yaşanan feminist

kırılma ise, kadınların kadın kimliklerine eklenen diğer kimlikleri ile türlü alanlarda yaşadıkları baskıya karşı gelişen farklılık feminizmleri üzerinden gelişmektedir.

1980 sonrası dönemde, ikinci dalga kadın hareketi içerisinde farklılık feminizmleri ön plana çıkmaya başlanmış, kesişimselliğin farklı eksenlerini oluşturan sınıf, etnik kimlik, inanç kimlikleri, sığınmacı/göçmen kimliği gibi pek çok düzlemde yaşanan ayrımcılıklar tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönem feminizmin bir ideoloji olarak güçlenmeye başladığı ve kadınların eylem yapmak amacıyla sokakları kullanmaya başladıkları görülmektedir. Darbe sonrasında ilk yasal sokak eyleminin 17 Mayıs 1987’de Kadıköy Yoğurtçu Parkı’nda düzenlenen “*Dayağa Karşı Yürüyüş*” olması bu anlamda tesadüf değildir (Ekal, 2014). Özellikle 1990’lı yıllarda gelişen *farklı ama eşit* kavrayışının en kristalize olduğu kadın kimliği başörtülü kadınlar olmuştur. Bu aidiyet biçiminde, kadın kimliğine eklenen inanç kimlikleri kadınları kamusal alandan uzaklaştıran ve baskılanma pratiklerini yoğunlaştıran önemli bir kesişim noktasına işaret eder. Serpil Sancar (2011), bu durumu Kemalist modernleşmenin krizi ve 1990’larda siyasal İslam’ın yükselişi üzerinden okumaktadır. Nilüfer Göle’nin ifadesiyle (2014), “*her siyasi hareket kadının mahrem alandan kamusal alana çıkmasını mümkün kılar.*” Bu dönemde de başörtülü kadın öğrenciler, içerisine başörtüsü ile alınmadıkları bir kamusal alan olan üniversitelerde var olabilmek için uzun süren protesto eylemleri örgütlemişler; sokağı aktif olarak kullanmışlardır. Ceren İrem Kaya’nın (2019) başörtülü öğrenciler ile yaptığı saha çalışmasına dayanan makalesinde, bir başörtülü öğrencinin ifadeleri ezilme pratiklerinin kadın kimliği ve inanç kimliği ile nasıl kesiştiğini örneklemektedir: “*İnsanlar bana baktığında sadece başörtümü görüyorlardı. Benimle ilgili her şey örtümle değerlendiriliyordu... Başörtülü olma mücadelesini vermiştim, başörtülü bacı olmayan başörtülü olma mücadelesi çok daha fazla yoruyordu.*” Başörtülü kadınlar, içinde yer aldıkları İslamcı camianın muhafazakâr erkeklerinin bir kısmı tarafından desteklenmemekte, diğer yandan çağdaş/laik kesimin kadınları ve erkekleri tarafından baskılanmaya maruz kalmakta; ayrımcılık içerisinde ayrımcılık yaşamaktadırlar (Yılmaz, 2008). Üniversite kampüsleri, meclis binaları, her türlü formel çalışma ortamı ve daha pek çok kamusal mekândan dışlanan başörtülü kadınlar, 1980 öncesi kadın hareketinin kadın aktörleri tarafından politik aktivizm mekânları olan sokaklardan da dışlanmışlardır. Seküler kesim tarafından şeriat projesinin bir parçası olarak görülen başörtülü kadınların öznellikleri uzun süre yok sayılmıştır (Çağatay, 2008).

1990’lı yıllar, sınıfsal kesişim eksenlerinin de kadınlar için farklı kamusal deneyimleri içerebileceğine şahitlik etmiştir. Örneğin, daha önce köyünden hiç çıkmamış, bir protesto eylemine hiç katılmamış yoksul ailelere sahip köylü kadınların yoğun olarak yer aldığı *Bergama çevre hareketi*, bu açıdan kadınların kent mekânını deneyimlediği bir toplumsal muhalefet eylemi niteliğindedir. Üstün Bilgen Reinart’ın (2003) köylerinde açılması planlanan altın madenine karşı eylemlerde bulunan köylülerle yaptığı görüşmelerden birinde köylülerden Rahime Özyaylalı’nın ifadeleri sınıf aidiyeti ve kadınlığın kesişimselliğinde kadınların mekâna ilişkin dönüşümlerini net bir biçimde özetlemektedir:

“Direniş, bu köylerdeki kadınları değiştirdi. Kadınlar eskiden tek başına Bergama’ya bile gidemezdi. Ehliyet almış olsaydım ayıplanırdı, mücadeleye bunları değiştirdi. Şimdi erkek kadın ilişkileri çok rahat.”

1990’lı yılların farklılık feminizmleri mirası ile girilen milenyum çağı ve günümüze uzanan süreçte, kadınların kamusal mekânla kurduğu ilişkilerde farklı kesişim kümelerinde açığa çıkan baskılanma dinamikleri, gelir düzeyi/sınıfsal aidiyetler, etnik ve dini kimlikler ya da göçmenlik/yurttaşlık statüsü nedeniyle farklılaşabilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde vurgulandığı üzere, kadınların kamusal alan deneyimleri aslında evlerinden dışarıya ilk adımı attıkları anda başlamaktadır. Bu açıdan, mahalle, toplu taşıma araçları, alışveriş merkezleri, işyerleri, eğitim ve sağlık kurumları, kent meydanları ve sokakları da içine alan çok geniş bir ölçekte yer alan farklı örneklerle kadınların kent mekânları ile ilişkilendirmelerini değerlendirmek önem kazanmaktadır. Farklılık eksenlerine geçmeden önce, kadınların kentsel mekân deneyimlerinde yaşadıkları zorlukların ortak noktalarına kısaca değinmek gerekir. Bunlar, kadınların kente çıkış saatlerinde yaşadıkları zorluklar, tek başına değil genellikle yanlarında bulunan eşlikçi kişilerle (eş, akraba, kardeş gibi) çıkmak durumunda kalmaları, her kamusal alana sınırsız şekilde dâhil olamamaları, toplu taşımada zorluk yaşamaları, kentsel mekânda giyimlerinden konuşma biçimlerine ses tonlarından beden dillerine kadar her durumda dikkat göstermeleri gerektiği gibi durumlardan oluşmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen eserlerde, Türkiye’de illerin pek çoğunun kent merkezlerinin eril biçimde yapılaştığı ortaya konulmuştur. Trabzon ili, Balıkesir ili, Artvin ilinin Hopa ilçesi ve Bolu ilinin Mudurnu ilçesinde yapılan çalışmaların genelinde hangi kesişimsellik alanına girerse girsin genel olarak kadınların kentsel mekân deneyimlerinde ortaklaşa yaşadığı sorunların sayılan başlıkları içerdiği görülmektedir. Aynı çalışmalarda kadınların mahalle ölçeğine daha rahat müdahil olabilirken kent merkezlerine daha nadir çıktıkları, ev içi rollerin uzantısı olarak alışveriş merkezleri ve çocuk parklarını yoğun kullandıkları gösterilmektedir (Mumcu, Yılmaz ve Yazıcı, 2016; Kılınç, 2016; Dinçtürk ve Açıksöz, 2018; Mirioğlu, 2019). Bu bakımdan özellikle akşam ve gece saatlerinde taciz edilme korkusu ve bazı kentsel alanlarda güvende hissetmeme hali ortak bir kadınlık deneyimini kapsamakta, her aidiyetten kadının müşterek sorununu oluşturmaktadır. Gökçenur Şafak’ın (2020) Nevşehir’de kadınların kent deneyimlerini incelediği çalışmasında, Nevşehirli Ümmü’nün ifadeleri, kadınların kente müdahil olma biçimi ve sıklığının çocuk bakımı ve ev işleri gibi sorumlulukların çerçevesinde gerçekleştiğini gösterir: *“Hafta içi çok fazla çıkamıyorum zaten eve geliyorum çocukların yemeği, ev toparlamaydı. Hafta sonları genelde çıkıyorum, o da çocukları eğlendirmek ya da gezdirmek amaçlı... Eve dönüş saatim ya havanın kararmasına bağlı ya da eşimin eve gelme saatine bağlı.”*

Bu ortak kesişim kümelerinde, kadınların kentsel-kamusal deneyimlerinin erkeklerinkinden oldukça farklı ve türlü kısıtlılıklar altında gerçekleştiği görülmektedir. 2020 yılında dünya genelinde yayılan pandemi süreci özel ve kamusal alan ayırımını kısmen ortadan kaldırmış görünse bile, kadın kamusal alanındaki sınırlılıkları gevşetmemiş, aksine kadınların kent mekânına dâhil olmalarını daha da

zorlaştırmıştır. Bu süreçte, erkeklerin kamusal alanda uygulanan yasakları çok daha fazla ihlal ettikleri, kadınların zaten ait oldukları yer olarak görülen evlere daha çok gömüldükleri, yarı-kamusal alanlar olarak apartman içlerini ve evlerinin balkonlarını kullandıkları görülmektedir. Salgın sürerken sokakların ıssızlaşması ise, türlü gereklilikler nedeniyle dışarı çıkmak zorunda kalan kadınların taciz korkusunu körüklemiş, sokakları kadınlar için daha güvensiz hale getirmiştir (Tuncer ve Demirci, 2021).

Kadınların kentsel mekândan dışlanması ya da kentsel mekândaki kullanım sınırlılıklarının kesişim eksenlerinin biri sınıfsal aidiyetlerdir. Bu açıdan, varsıllık-yoksulluk dikotomisinin ikametgâhi belirlediği durumlarda yaşam mekânı (mahalle, site vb.) kadınların mekâna ilişkin deneyimini belirlemektedir. Daha alt sınıflara mensup kadınların mahalle düzeyinde kentsel mekânı deneyimledikleri görülürken; gelir düzeyi arttıkça araç kullanımı kapasitesine de bağlı olarak kent merkezine dair deneyimler artmaktadır. Gündüz Aksu Kocatürk ve Mihriban Şengül (2020), ortak çalışmalarında Tokat’ın gelir düzeyi daha düşük insanların yaşadıkları semt olan Sulusokak ile gelir durumu daha yüksek olanların yerleşim alanı olan Karşıyaka semtinde kadınların kentsel deneyimlerini incelemiştir. Sulusokak semtinde ikamet eden kadınların gündelik yaşamlarının merkezinin ev olduğu görülmektedir. Burada yaşayan bir kadının ifadeleri, kadınların da bu durumu doğal bir yasa gibi içselleştirdiklerini göstermektedir: *“Erkek seldir, kadınsa göldür... Kadının yeri çalışmıyorsa evidir. Çalışıyorsa da işine gider evine gelir. Sosyal bir aktivitesi de yoksa evindedir.”* Buna karşın, Karşıyaka semtinde yaşayan bir kadın, kadınların kamusal yaşama katılımını elzem görmektedir:

Artık hayat şartları değişti, kadının sürekli olarak evinde kalması gibi bir imkânı zaten yok. Eğer böyle bir talebi olsa bile kadının, hayat şartları hiçbir zaman kadının evde kalmasını mümkün kılmıyor. Çalışmak zorunda, ailenin geçimine yardım etmek zorunda, eşine yardım için evin birtakım işlerini kendi yürütmek zorunda, bunun için dışarıda olmak zorunda.

Sulusokak semtinde yaşayan kadınların evin çeperi olarak gördükleri mahallelerinde komşuluk ilişkilerinin daha gelişkin olduğu, dışarı çıkarken de ev içi rollerinin uzantısı olarak çocukları gezdirmek, alışveriş yapmak gibi amaçlarla çıktıkları görülmüştür. Karşıyaka semtindeki kadınlarda ise, bireysel istekler nedeniyle de kentsel mekâna dâhil olma, buna bağlı olarak kent merkezinde yer alma sıklığı artmaktadır.

Dilek Köse Akkırman’ın (2017) gelir düzeyi farklı kadınların ikamet ettiği Aydın ili Efeler ilçesine bağlı dört mahallede gerçekleştirdiği araştırmasında da çok benzer sonuçlara ulaşılmaktadır. Gelir durumu yüksek olanların yaşadığı mahallerde çalışan kadınların fazlalığından dolayı kamusal alana dâhil olma belirgin şekilde artmaktadır. Kendilerini yoksul ya da orta halli olarak tanımlayan kadınların yaşadıkları mahalle ölçeğinde ise, kentsel mekânla ilişkilene yakın yerlerdeki park ve pazar yerleri olmakta, komşuluk ve akrabalık ilişkileri mekânsal deneyimin merkezinde yer almaktadır. Sokak aralarında, apartman önlerinde sosyalleşme de bu mahallelerde sık rastlanan bir olgudur. Yoksul mahallelerde yaşayan kadınların evden çıkarken genellikle izin almak durumunda kaldığı belirtilirken gelir düzeyi arttıkça izin mekanizması yerini haber vermeye bırakmaktadır.

Örneklerden hareket edildiğinde, literatürde özellikle varoş mahalleleri ya da gecekondularda yaşayan kadınların kesişimsellik bağlamında iki kere daha fazla mekândan dışlandığı yaygın kabul görmüştür. Özgür Sevgi Göral (2011) bu durumu, “gecekondu kadının iki kere ezildiği argümanı” şeklinde ifadelendirmektedir. Bununla birlikte gecekondu mahallelerinin çoğunlukla gecekondu kadınlar için hem ev hem de çalışma mekânı olarak görüldüğü kabul edilmektedir. Bursa ili Panayır Mahallesi örneğinden yola çıkan Gökben Demirtaş (2012), gecekondu kadının evden dışarı çıkmasının genellikle eşin onayına ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar. Çocuk sahibi olmak da kimi durumlarda kentsel deneyimi zorlaştırmakta ya da kolaylaştırmaktadır. Bu çalışma kapsamında görüşülen kadınların ifadeleri durumu örnelemektedir: “Ben çıkamıyordum ki dışarı. Ben evlendim üç ay sokak nedir bilmedim. Hamile kaldım, çocuğum oldu dışarı çıktım.” “Çocuğu olsa da dışarı çıkartmayan adamlar var.” Yine bu çalışmada gösterildiği üzere kadınlar genellikle can yeleği olarak görülen birtakım kişilerle dışarı çıkabilmekte; kullandıkları kentsel mekânlar da ağırlıklı olarak sağlık ocağı, çocuklarının okulları ya da pazar yerleri olmaktadır. Ayrıca çalışma, gecekondu mahallesinde yaşayan kadınların iş deneyiminin de genellikle yaşam alanlarında kurulan tekstil atölyeleri olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan, kadınların mahallelerine çok yakın olarak kurulan atölyeler üretimi bir nevi kadınların hane içine kadar taşımaktadırlar. Bu çalışma birimleri kadınların kendilerini evinde hissetmesinde neden olmakta; bu açıdan kadının yeri evidir anlayışını da perçinlemektedir. Sonuç olarak kadının kentsel mekânla ilişkilenebilmesinde, sınıfsal aidiyet belirleyici bir kesişimsellik oluşturmakta alt sınıflara mensup kadınlar gerek güvencesiz işlerde çalışma (parça başı iş, gündelikçilik gibi) gerek çalışma yaşamında hiç yer almama durumunda kalmakta; bu durum da kentsel mekânla ilişkilerinde orta sınıf kadınlara göre çok daha dezavantajlı bir konumda yer almalarına yol açmaktadır.

Kesişimselliğin sınırında yer alan bir diğer kadın grubu farklı bir etnik kökene sahip kadınlardır. Örneğin İstanbul metropolünde Romanların yaşadığı gettolarda Roman kadınları diğer kadınlara göre kent merkezinden daha fazla dışlanarak yaşadıkları mahallelerde izole yaşamlar sürmektedirler. Sevgi Uçan Çubukçu (2011), İstanbul’da Sulukule olarak bilinen Neslişah ve Hatice Sultan mahallerinde yaşayan gecekondu kadınlarla yürüttüğü çalışmada, Roman kadınlarının kendi mahallerinde oldukça görünür ve faal olmakla birlikte, kentsel mekânlardan izole olduklarını belirtmektedir. Sulukule bölgesinin kentsel dönüşüm sürecine alınmasıyla yerleştirildikleri apartman tipi yaşam alanlarında ise, aktif bir mahalle kültürü olmayışı kadınları kent merkezlerinin yanı sıra mahalle birimi ölçeğinde de yalnızlaştırmıştır. Bu bakımdan, soylulaştırma süreçleri gecekondu kadınları erkeklere göre daha çok etkilemekte, geçici olarak yerleştikleri ikametgâhlarda tamamen evlerine kapanmaktadırlar. Roman kültürünün nesilden nesle aktarılması açısından bakıldığında, Uçan Çubukçu’ya göre (2011), Roman kadınlar için hem kültürel ve toplumsal hem mekânsal dışlanmışlık yoğun olarak hissedilmektedir.

Funda Kemahlı Garipoğlu ve Ayşem Sezer Şanlı’nın (2019) Erzincan’da yaşayan Poşa/Lom kadınlar üzerine gerçekleştirdiği ortak çalışmada, Lom/Poşa kadınlarının kent deneyimlerinin de Sulukule örneği ile benzerlik taşıdığı görülmektedir. Kadınların eğitim alma olanaklarından yoksun

bulunduğu, çok küçük yaşlarda evlendikleri Poşa toplumunda kadınlar eğitim ve çalışma olanaklarından yoksun bırakılmış, toplum yaşantısından izole olduklarından kent mekânları ile ilişkileri de çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Romanlar üzerine yapılan benzer çalışmalardaki gibi bu çalışmada da Romanların kendi gettolarına çekildikleri, kadınların kendi mahallerinde kentin diğer birimlerine ulaşmadan yaşadıkları görülmektedir. Bir görüşmecinin şu sözleri bu durumu özetlemektedir: *“Burada herkes birbirini biliyor. Başka mahalle ya da şehirde yaşamayı düşünmeyiz. Bir şeye ihtiyacımız olduğu zaman akrabalar komşumuz zaten, onlara gidiyoruz.”* Örneklerden yola çıkıldığında, yoksulluk sınırında yaşayan kadınların mahalle yaşantılarında görülen mekânsal sınırlılıklar, benzer yaşam düzeyinde ancak farklı etnik kökene sahip grupların yaşantılarında gettolaşmayla birlikte mekân deneyimlerini daha da sınırlamaktadır. Bu bakımdan, gecekondulu kadınlar açısından farklı bir etnik kimliğe mensup olmak dışlanmaya yol açan ek bir kesişimsellik eksenini oluşturmaktadır. Bu durumda, sınıf ve etnisite Roman gecekondulu kadınlar örneğinde olduğu gibi kadınların dışlanmasının iki farklı eksenine gönderme yapmaktadır.

Türkiye’de farklı bir etnik kimliğe sahip ya da alt sınıflardan gelen kadınların yaşadığı mekânsal dışlanmanın benzeri bir kesişimsellik kümesini ise göçmen/sığınmacı kadınlar oluşturmaktadır. Murat Arpacı’nın (2020) Erzincan’da yaşayan Afgan sığınmacı kadınlar üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında, eğitim sürecinden kopmanın ve dil bilmemenin kadınları çalışma hayatından, toplum yaşamından ve kent mekânından dışladığını saptanmaktadır. Benzer bir tablo, Türkiye’de yaşayan Suriyeli kadınlar açısından da ortaya çıkmaktadır. Kentsel dönüşüm mahallelerinde gettolaşma, dil bilmeme, eğitim ve yurttaşlık haklarından yoksun kalma kadınların kent mekânlarından da dışlanmalarına neden olmaktadır. Çalışma hayatına dâhil olurken ise, memleketlerinde eğitim almış olsalar dahi mülteci olarak niteliksiz ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Savaş nedeniyle eşini kaybeden kadınlar içinse çok daha dezavantajlı bir durum oluşmaktadır. Zeynep Karakurt ve Hakan Gülerce (2022) tarafından Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilen bir çalışmada benzer bir sonuç ortaya konulmuştur. Eşini savaşta kaybeden bir annenin yaşadığı mağduriyet şu sözlerle ifade edilmiştir: *“Eşim olmadığı için çocuklarım dışarı çıkmama izin vermiyorlar. Bazen komşularıyla konuşmak istiyorum ama Türkçe bilmediğim için konuşamıyorum. Oğullarım babamız yok sen tek başına bir yere çıkamazsın diyorlar. Sürekli evde olduğum için Türkçe öğrenemedim.* Bir diğer örnekte yine aynı sorun dile getirilmiştir: *“Kadın olduğum için zorluklar çok. İnsanlar eşim olmadığı için bir pazara bile gitsem hemen nereye gittin diye soruyorlar. Eşin yok dışarı çıkma diyorlar. Bu yüzden bir yere çıkamıyorum annemgil yanımda olmadan. Yalnız yaşayan bir kadın olmak çok zor.”*

Buradan bakıldığında, Suriyeli kadınlar gecekondularda yaşayan yoksul Türk kadınlarının en güvenli mekân dolayımı olan mahalle sosyalleşmelerinden bile mahrum yaşamaktadırlar. Bu duruma, toplumdan gelen kısmi dışlama pratikleri de yol açmaktadır. Kesişimsellik bağlamında düşünüldüğünde Suriyeli kadınların durumu şu şekilde özetlenebilir: *“Ev sahibi erkeğe göre mülteci kadın, ev sahibi kadın ve mülteci erkekten sonra dördüncül konuma yerleşmektedir. Yani hem ev sahibi-mülteci*

ikiliğinden hem de yerleşik toplumsal cinsiyet kabullerinden kaynaklanan bir dezavantaja sahiptir” (Başkan, 2022). Bu dezavantajlı duruma, sığınmacı kadınları aileleri ve toplum düzeni için bir tehdit olarak gören bir kısım ev sahibi kadınların algısı neden olmaktadır. Bu açıdan, mülteci kadınlar kesişimselliğin iki farklı eksenini açısından da en olumsuz deneyimi yaşamaktadırlar.

5. SONUÇ

Özel-kamusal alan dikotomisinin eleştirisi üzerine odaklanan ve kesişimsellik yaklaşımını dayanak alan bu çalışma, Türkiye’de kadınların farklı sınıflar aidiyetler, etnik kimlikler, inanç kimlikleri ve göçmen kimlikleri gibi farklı eksenleri meydana getiren keşişim kümelerinde kentsel deneyimlerinin daha fazla zorlaştığını saptamaktadır. Bu bakımdan, eril sistem içerisinde kadınların erkeklere göre kentsel mekânın sahibi olarak görülmemeleri ve ikincil pozisyonları sabit olmakla birlikte, kadın kimliğinin keşişim eksenleri kentsel deneyimi çok daha sınırlı ve baskılayıcı hale getirmektedir. Bu açıdan, kadınların kent mekânı ile ilişkilenmelerinde kesişimselliği barındırmayan bir yaklaşım kuramsal bakımdan eksik kalmaktadır.

Çalışmada, Türkiye’nin farklılık feminizmlerinin geliştiği 1990’lı yıllarından günümüze farklı örnekler üzerinden kadınların kentsel deneyimleri kesişimsellik eksenlerinden yola çıkarak incelenmiştir. Bu dönemde, başörtülü kadınlar örneğinde görüldüğü üzere siyasi konjonktür içerisinde bazı kadın kimliklerinin kamusal alanlardan sistematik olarak dışlandıkları görülmüş; kentsel mekânda kabul gören kadınlar daha ziyade beyaz, eğitilmiş ve orta sınıf kadınlardan oluşmuştur. 2000’li yıllardan günümüze uzanan süreçte başörtüsü sorunu kısmen aşılma ile birlikte sınıf, etnisite ve göç kategorileri kadınların kentsel sınırlılıklarını arttıran kesişimsellik eksenlerini oluşturmaya devam etmiştir.

Çalışmada incelendiği üzere *sınıf*, kesişimselliğin temel ayrımcılık eksenlerinden birine işaret etmektedir. Belirli bir gelir seviyesinin altında olan kadınlar, kentin merkezinde değil taşrasında yaşayan alt sınıflara mensup kadınlar, orta sınıf yaşamlar süren kadınlara göre kentsel sorunlara daha fazla maruz kalmaktadırlar. Bu gruplarda kent merkezine çıkma sıklığı belirgin şekilde azalmakta, ekonomik kısıtlar nedeniyle özel araç kullanımı yerine toplu taşımanın tercih edildiği görülmektedir. Yine ekonomik kısıtlara sahip kadınlarda kentsel hareketlilik alışverişi, çocukları parka çıkarma gibi ev içinde kadına özgülenen sorumlulukların uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, daha orta ve üst sınıfa mensup kadınlarla kent merkezine ilişkin deneyimler çeşitlenmekte, kadınların sadece kendi hobileri ve ihtiyaçları doğrultusunda sosyalleşebildikleri görülmektedir. Ancak, gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınların kamusal alanını sadece ev ile kent merkezi arasında bir tampon bölge oluşturan mahalleler oluşturmakta, sokak arası ya da kapı önü sosyalleşmeleri artmaktadır. Gelir ve eğitim düzeyinin artması ile kadınların sokağı yalnız başına deneyimleyebilmesi de olanak dâhilinde olmakta; taşralı kadınların sokağa eşlikçi kişilerle çıkabildikleri görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada gösterildiği üzere, kesişimselliğin sınıf ekseninde gecekondu/mahalleli/taşralı kadınlar orta ve üst sınıf kadınlara göre daha fazla ayrımcılığa maruz kalmakta, kente müdahil olmaları türlü sınırlılıklar barındırmaktadır. Bu

durumun kadınların çalışma yaşamına dâhil olma durumu ile de yakından bağlantısı olduğu görülmekte; nitelikli işlerde istihdam edilen kadınların kentsel deneyimleri zenginleşmektedir.

Kesişimselliğin ana eksenlerinden bir diğerini ise *etnisite* oluşturmaktadır. Roman yurttaşların yaşadıkları gettolarda ortaya çıkan kadın deneyimleri, kadınların mekânsal sıkışmışlığını net biçimde göstermektedir. Mahalleyi hem özel hem kamusal alan olarak deneyimleyen Roman kadınların kent merkezi ile arasında çok cılız bir bağ oluşturmakta; son yıllarda sayıca artan kentsel dönüşüm projeleri de en çok Roman kadınları etkilemektedir. Mahallesini evinin uzantısı olarak gören bu kadınlar, alıştıkları sokak arası sosyalleşmelerinden ve mahalle kültüründen dışlanmakta; adeta yaşam biçimleri ve kültürel mirasları silinmeye mahkûm edilmektedir. Bu bakımdan, etnisite kadın kimliğinin üzerine eklenen ikinci bir baskılanma odağı olarak belirmektedir. Buna ek olarak, bu örneklerde kadınların hem sınıfsal olarak alt grupta yer aldığı hem farklı bir etnik kimliğe mensup olduğu görülmekte; etnisite, sınıf ve cinsiyet kimliği üçlü bir kesişimsellik kümesi yaratmaktadır.

Çalışmanın odaklandığı bir diğer örneklem ise yurttaşlığı bulunmayan *göçmen/sığınmacı* kadınların kentsel sınırlılıklarıdır. Göçmen kadınlar örneğinde, kentsel deneyimi en çok zorlaştıran yaşanan ülkenin dilini bilmeme olmaktadır. Roman kadınların, gecekondularda yaşayan ve niteliksiz işlerde (tekstil atölyelerinde emeği sömürülen kadınlar, gündelikçi kadınlar örnekleri gibi) çalışmaya mahkûm edilen kadınların deneyiminden farklı olarak, göçmen kadınların dil bilmemeleri yaşadıkları gettoların içerisine; yani sınırlı bir mekâna hapsolmalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte, yaşadıkları ülkede eğitilmiş olsalar ve vasıflı işlerde çalışsalar dahi yerleştikleri ülkede aldıkları eğitimle alakalı istihdam edilmemektedirler. Bu da göçmen kadınları çalışma yaşamından uzaklaştırmakta, evlerine kapanmalarına neden olmaktadır. İncelenen örneklerin ağırlıklı bir kısmında, yerleşik kadınlar tarafından yuvaları üzerinde bir tehdit olarak görülen kadınların en konforlu komşuluk ilişkilerinden bile mahrum kaldıkları görülmektedir. Bu bakımdan, göçmen kadınların kentsel dışlanmışlığı kesişimselliğin en ağır eksenini oluşturmakta, göçmen kadınlar, yurttaş kadın ve erkekler ile göçmen erkekler tarafından üç kere ezilmektedirler. Bu bakımdan, kadınların kadınlara uyguladığı ayrımcılık da kesişimin farklı boyutlarından birini oluşturmaktadır.

Kentsel mekân bağlamında Türkiye’de kadın özneliği ve deneyimlerindeki kesişimsellikler, Crenshaw (1991)’in tahakküm ilişkilerini cinsiyetler içi ve cinsiyetler arası olarak ele alan kavramsallaştırmasındaki kesişimsellik boyutları ile analiz edildiğinde, kadınların farklı kesişim eksenlerindeki deneyimlerinin, yapısal kesişimsellik, politik kesişimsellik, temsili/sembolik kesişimsellik boyutlarının hepsini içerdiğini söylemek mümkündür. Sınıfsal/mekânsal aidiyetler, etnik ve dini kimlikler, göçmenlik/yurttaşlık statüsü gibi öznellikler ile birlikte kadına yönelik eşitsizlik, baskı ve ayrımcılık, hem politik nedenlerden, hem kurumsal-yapısal nedenlerden hem de toplumda temsil ediliş ve oluşan toplumsal algılardan dolayı artabilmekte ve kadının mağduriyetinde farklı

kesişimselliklere neden olabilmektedir. Bu boyutların her birinin analizi ise ayrı akademik çalışmalara konu olabilecek niteliktedir.

Sonuç olarak, kadın kimliğinin etnisite, inanç, sınıf gibi eksenlerle kesişimleri kadınların kentsel mekân deneyimlerini oldukça farklılaştırmakta, her bir durumun içkin özellikleri dışlanma ya da baskılama pratiklerini ağırlaştırmaktadır. Bu bakımdan, çalışmada gösterildiği üzere Türkiye’de kadınların kentsel deneyimleri bütüncül bir deneyim içermemekte, kadın kimliğinin farklı kesişim eksenlerinde her bir kesişim odağı baskının niteliğini değiştiren bir duruma yol açmaktadır. Dolayısıyla, kesişimsellik yaklaşımı kadınların kentsel mekân deneyimlerini anlamlandırmada merkezi bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, G. (2002). Özel/kamusal, yerel/evrensel: İkilikleri aşan bir feminizme doğru. *Praksis*, (8), 255-306.
- Aksu Kocatürk, G., Şengül, M. (2020). Kapitalist ataerkil ilişkiler ve kentsel mekânda kadınların gündelik hayatının coğrafyası: Tokat örneği. *AÜ SBF Dergisi*, 75(2), 715-746.
- Alkan Korkmaz, S., Allmer, A. (2000). Mekânın DNA’sı: Toplumsal cinsiyetin mekânsal kalıplarının sorgulanması. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 107-133.
- Alkan, A. (2000). Özel alan-kamusal alan ayrımının feminist eleştiri çerçevesinde kentsel mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(1), 71-95.
- Alkan, A. (2005). *Yerel yönetimler ve cinsiyet: Kadınların kentte görünmez varlığı- Ankara araştırması*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Alkan, A. (2012). Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet (Der.), *Nermin Abadan Unat’a Armağan – Birkaç Arpa Boyu: 21. yy’a Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* içinde (343-414), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC’si*, 3. Baskı, Ankara: Say Yayınları.
- Arpacı, M. (2020). Ulus aşırı göç ve toplumsal cinsiyet: Erzincan’da yaşayan Afgan kadınlar örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 135-154.
- Başkan, B. (2022). Zorunlu Göç, Toplumsal Cinsiyet ve Mülteci Kadınlar (Ed.), *Uluslararası Göç ve Mültecilik* içinde (115-134). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın: İkinci cins 3-bağımsızlığa doğru*. (Çev. Onaran, B). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Berktaş, F. (2013). Feminist Teoride Açılımlar (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* içinde (3-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bora, A. (2004). Kamusal Alan ‘Sahiden’ Kamusal mı? (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (528-539). İstanbul: Hil.
- Bora, A. (2009). Rüyası Ömrümüzün Çünkü Siner (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (63-75), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bora, A. (2010). *Kadınların sınıfı, ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, A. (2017). Kesişimsellik. *Birikim Dergisi*. 21 Mart 2017, Erişim adresi <https://birikimdergisi.com/haftalik/8225/kesisimsellik>

- Butler, J. (2008). *Cinsiyet belası*. (Çev. Ertür, B). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cantek, F. Ş., Ulutaş, Ç. Ü., Çakmak S. (2014). Evin İçindeki Sokak, Sokağın İçindeki Ev: Kamusal ile Özel “Ara”sında Kalanlar (Der.), *Kenarın Kitabı* içinde (121-159), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carastathis, A. (2014). The concept of intersectionality in feminist theory. *Philosophy Compass*, 9, 304-314.
- Chanter, T. (2006). *Gender: Keyconcepts in philosophy*. London: Continuum International.
- Coşar, S. (2012). Feminizme Farklı Yaklaşımlar ve Üçüncü Dalga (Der.), *İstanbul-Amargi Feminizm Tartışmaları* içinde (333-365), İstanbul: Kumbara Sanat Atölyesi ve Toplumsal Dayanışma Derneği Yayınları.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, Feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*(1)8. 139-167. Erişim adresi <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Identity politics, intersectionality and violence against women. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Çağatay, S. (2008). *Kemalizm ya da kadınlık. Çağdaş kadının başörtüsüyle imtihanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Çaha, Ö. (2005). The ideological transformation of the public sphere: The case of Turkey, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 4(1&2), 1-30.
- Cova, A. (2012). Feminism (Ed.), *Encyclopedia of Global Studies* içinde (559-563), Santa Barbara: Sage Publications.
- Çakır, S. (2009). Osmanlı’da Kadınların Mekânı (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (76-101), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Dalaman, Z. B. (2022). Suriyeli kadın üniversite öğrencilerinin oluşturduğu yeni kadın kimliği. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, 531- 555.
- Demirtaş, G. (2012). *Kadınların mekân algısı ve mekânı kullanma biçimleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Dinçtürk, C. ve Açıksöz, S. (2018). Bolu- Mudurnu yerleşiminde kadınların dış mekân kullanımları. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 20(3), 431-442.
- Donovan, J. (2019). *Feminist teori entelektüel gelenekler*. (Çev. Bora, A, Ağduk Gevrek, M. ve Sayılan, F). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekal, B. (2014). Geceleri de Sokakları da Meydanları da Terk Etmiyoruz!?: Türkiye’de Sokak ve Feminist Hareket (Der.), *Sokağın Belleği. 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı* içinde (171-185). Ankara: Dipnot.
- Engels, F. (2009). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. (Çev. Somer, K). İstanbul: Sol Yayınları.
- Evans, E. (2015). *The politics of third wave feminisms: Neoliberalism, intersectionality, and the state in Britain and the US*. UK: Palgrave Macmillan.
- Franck, K. A., Paxson L. (1989). Womenand Urban Public Space (Ed.), *Places and Spaces* içinde (121-146), New York: Plenum Press.
- Fraser, N. (2004). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Var olan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (103-132), İstanbul: Hil Yayınları.

- Geniş, Ş., Köse Akkirman, D. (2020). Eşitsizlik mekânı olarak mahalleler ve kadınların kent hakkı. *Amme İdaresi Dergisi*, 53(1), 1-35.
- Göle, N. (2014). *Modern mahrem. Medeniyet ve örtünme* (12. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Göral, Ö. S. (2011). Kentsel dönüşüm projelerine muhalefet etmek: Kentsel muhalefetin cinsiyeti. *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 44, 67-81.
- Günindi Ersöz, A. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: Kadınlığın doğası ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, (18), 80-102.
- Hancock, A.M. (2007). Intersectionality as a normative and empirical paradigm. *Politics&Gender*, (3)2, 248-254.
- Hanisch, C. (2006), *Introduction. The personal is political*, Erişim adresi <https://webhome.cs.uvic.ca/~mserra/AttachedFiles/PersonalPolitical.pdf>
- Hankivsky, O. (2014). *Intersectionality 101*. The Institute for Intersectionality Research&Policy, Canada: Simon Fraser University. Erişim adresi <https://bccampus.ca/wp-content/uploads/2020/07/Hankivsky-Intersectionality101-2014.pdf>
- Haynes, C., Joseph, N. M., Patton, L. D., Stewart, S. ve Allen, E. L. (2020). Toward an understanding of intersectionality methodology: A 30-year literature synthesis of black women's experiences in higher education. *Review of Educational Research*, 90(6), 751-787.
- Hill Collins, P. (2000). Gender, black feminism, and black political economy. *The annals of the American academy of political and social science*, 568(1), 41-53.
- Hill Collins, P. (2019). *Intersectionality as critical social theory*. Durham and London: Duke University Press.
- Hooks, B. (1990). *Ain't i a woman: black women and feminism*. London, Winchester, Mass: Pluto Press.
- Hooks, B. (2016). *Feminizm herkes içindir: Tutkulu politika*, (Çev. Aydın, E., Kurt, B., Özgün, Ş. ve Yıldırım, A). İstanbul: Bgst Yayınları.
- İlkkaracan, P. (2003). Kadın Hareketleri ve Feminizm (Der.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* içinde (157-192). İstanbul: Alan.
- Kadıoğlu, A. (1993). Women's subordination in Turkey: Is Islam really the villain? *Middle East Journal*, 48(4), 645-660.
- Kalfa, A., Aytakin, B. S., Dinç, Z. Ö. (2009). Kent İçi Ulaşımın Cinsiyeti: Ankara Örneği (Der.), *Cins Cins Mekân* içinde (217-242), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Karakurt, Z. ve Gülerce, H. (2022). Suriyeli sığınmacı kadınların yaşadığı toplumsal cinsiyete dayalı sorunlar ve belirsizlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 143-155.
- Kaya, C. İ. (2019). Türkiye'de kadınların başörtüsü mücadelesinden başörtüsüyle mücadelesine görünür olma çabası ve pratikleri. *International Journal of Social and Humanities Sciences*, 3(2), 61-84.
- Kemahlı Garipoğlu, F. ve Sezer Şanlı, A. (2019). Sosyal Dışlanmanın Etnisite ve Toplumsal Cinsiyete Bağlı Pratiklerini Birlikte Düşünmek: Erzincan Sancak Mahallesi'nde Lom/Poşa Kadın Olmak (Ed.), *Erzincan'da Sosyal Damga, Kimlik ve Yoksulluk* içinde (75-102). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kern, L. (2020). *Feminist şehir*. (Çev. Sumer Aydaş, B). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Kılınç, A. (2016). Kentsel alanda mekânsal düzenleme ve kadının kent kullanım hakkı. *Karadeniz Araştırmaları*, 52, 95-117.
- Kocatürk, G. A. ve Şengül, M. (2020). Kapitalist ataerkil ilişkiler ve kentsel mekânda kadınların gündelik hayatının coğrafyası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 715-746.
- Köse Akkırman, D. (2017). *Toplumsal cinsiyet ve mekân: Kent mekânına erişimde cinsiyete dayalı farklar ve eşitsizlikler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Krolokke C. ve Sorensen, A.S. (2006). Three Waves of Feminism: From Suffragettes to Grrls (Ed.), *Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Performance* içinde (1-25). London: SAGE Publications.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*. (Çev. Gürbüz, I). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2019). *Mekânın üretimi*. (Çev. Ergüden, I). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mackenzie, S. (2002). Kentte Kadınlar. (Der.), 20. *Yüzyıl Kenti* içinde (249-283). Ankara: İmge Yayınevi.
- Mann, S. A. ve Huffman, D. J. (2005). The decentering of second wave feminism and the rise of the third wave. *Science&Society*, 69 (1), 56–91.
- McLaughlin, J. (2003). *Feminist social and political theory: Contemporary debates and dialogues*. New York: Palgrave Macmillan.
- Millet, K. (1973). *Cinsel politika*. (Çev. Sevi, S). İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Mirioğlu, G. (2019). Mekânı feminist perspektifle okumak: Balıkesir kenti merkezi iş alanı örneği. *International Journal of Geography and Geography Education*, 41, 103-128.
- Miseres, V. (2015). The Personal is Political (Ed.), *The Gender through Latin American, Latino and Iberian Texts and Cultures* içinde (57-79), Rotterdam: Sense Publishers.
- Mumcu, S., Yılmaz, S. ve Yazıcı, T. (2016). Kentsel açık mekânlarda kadınlar: Cinsiyet rollerinin kamusal alanlarda gözlemlenmesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 1(1), 37-52.
- Nagl Docekal, H. (2009). Feminist felsefenin geleceği. (Çev. Öztürk Ş). *Cogito Feminizm özel sayı*, (58), 219- 224.
- Nash, J. C. (2008). Re-thinking intersectionality. *Feminist Review*, 89(1), 1–15.
- Nash, J. C. (2011). Home truths on intersectionality. *Yale Journal Law and Feminism*, 23(2), 445-470.
- Nazlı, A. (2006). Modernitenin ötekisi: Kadın ve bedeni. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 10–15.
- Oğuz, M., Atatimur, N. (2008). Kent ve kadın. *Kent ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (6), 126-144.
- Özkazanç, A. (2013). Butler’in feminizmi: Siyasi bir okuma için kılavuz. *Mülkiye Dergisi*, 37(4), 118-138.
- Özkazanç, A. (2018). Türkiye’de Kadın Hareketi ve Kesişimsellik Yaklaşımı, Kesişimsellik Tartışması (Ed.), *Duvarları Yıkarak, Köprüleri Kurmak Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve İmkânları* içinde (24-36). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları.
- Reinart, Ü. B. (2003). *Biz toprağı biliriz! Bergama köylüleri anlatıyor*. İstanbul: Metis Güncel.

- Sancar, S. (2011). Türkiye’de Kadın Hareketinin Politığı: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler (Ed.), *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar* içinde (53-109). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Sarıgöl, P. (2020). Kesişimsellik teorisi ve farklılıkların feminizmi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 331-352.
- Scott, J. W. (1990). Deconstructing Equality-Versus-Difference: Or, The Uses Of Poststructuralist Theory For Feminism (Ed). *The Post modern Turn: New Perspectives on Social Theory* içinde (282-289). Cambridge: Cambridge University Press.
- Snyder, R. C. (2008). What is third-wave feminism? A new directions essay. *Signs*, 34(1), 175-196.
- Şafak, G. (2020). Nevşehir’de kadınların kent deneyimi üzerine bir inceleme. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 12(1), 30-43.
- Tekeli, Ş. (1990). *Kadın bakış açısından 1980’ler Türkiye’sinde kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncer, S. (2016). Kadınlar sokağa çıkınca: 1950-1980 Ankarası’nda kadınların gündelik kamusal mekân deneyimleri. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 269, 57-61.
- Tuncer, S. ve Demirci, R. (2021). Özel ile kamusal ekseninde Covid-19 pandemisi: cinsiyetlendirilmiş gündelik kentsel mekân deneyimi ve kadınların güvenlik mesaisi. *İdealkent*, 12, 491-535.
- Uçan Çubukçu, S. (2011). Mekânın izdüşümünde ‘toplumsal cinsiyet’: Sulukule mahallesi ve Romanlar. *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 44, 83-106.
- Yılmaz, İ. (2008). Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye’de Kadın Mücadelesi: Eşitlik, Özgürlük, Farklılık (Der.), *Toplumsal Hareketler. Tarih, Teori, Deneyim* içinde (525-567). İstanbul: İletişim.
- Yüceşahin, M. M., Yazgan Hepgül, P. (2007). Kentler toplumsal cinsiyetsiz değildir: Türkiye’de kentsel mekânın üretiminin feminist bir eleştirisi. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 85-106.